

МИСЛИ ЗА ВОЙНАТА.

Част I. Преди войната.

автор Теобалд фон Бетман-Холвег

(канцлер на Германия 7 юли 1909 — 13 юли 1917 г.)

превод Живко Войников

(Мисли о войне, Москва-Ленинград, 1925. Theobald von Bethmann Hollweg, Betrachtungen zum Weltkriege. Berlin. R. Hobbing, 1919-21)

Глава I. ПРЕЛЮДИЯ – 1

Глава II. ЗАТРУДНЕНИЯТА С ФРАНЦИЯ – 9

Глава III. ОПИТИ ЗА СПОРАЗУМЕНИЕ С АНГЛИЯ – 14

Глава IV. ТРИПОЛИ, БАЛКАНСКИ ВОЙНИ, РУСИЯ – 23

Глава V. НАЧАЛОТО НА ВОЙНАТА – 30

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – 55

Глава I. ПРЕЛЮДИЯ

След пенсионирането си през юли 1909 г., принц Бюлов, ми предаде делата на райхсканцлера, и в подробни разговори ми нахвърли картина на отношенията на Германия със съседните държави.

Основно му мнение беше, че отношенията ни с Русия и Франция са задоволителни, но поведението на Англия буди сериозна загриженост. Той обаче се надяваше, че като се отнасяме към англичаните със специално внимание, ще бъде възможно да се установят по-добри отношения и с тях.

Теобалд фон Бетман-Холвег

Според моите лични впечатления, злонамереността към нас на несъюзните ни европейски велики сили, се подхранваше неизменно от крал Едуард VII с неговата политика на изолиране на Германия.¹

Ръководителят на руската външна политика г-н Изволски изразяваше в много необузdana форма своята непримирима омраза към граф Ерентал и ръководената от него австроунгарска външна политика. Упоритостта, с която руският посланик граф Остен-Сакен, истински дипломат от старата школа, насърчаваше запазването на традиционното приятелство с Германия, не можеше да разсее убеждението, че по-влиятелни сили в Санкт Петербург прехвърлят враждебните тенденции срещу Дунавската монархия, върху нейната съюзница Германия.

Нашето поведение в Босненската криза от 1908/1909 г., което осигури на руския кабинет изход от задънената улица в която се намираше, подежда като предизвикателство за самочувствието на Русия и в Петербург постепенно се наложи идеята, че Германия представлява основната пречка за осъществяването на руските претенции за

¹ Кралят има голям личен принос за създаването на Антантата, като посещава Франция (1903) и Русия (1908). Англо-френското споразумение от 1904 г. и англо-руското от 1907 г. са сключени, и на практика консолидират антигерманските сили преди Първата световна война. В очите на своите съвременници Едуард VII е съвсем неправилно наричан „миротворец“, подобно на инициатора на френско-руския съюз Александър III. Именно при него отношенията с Германия започват бързо да се влошават. Едуард не харесва кайзер Вилхелм II. По негово време Англия преживява изблик на шпиономания, и силна германофобия. (б. пр.).

изключително влияние в политическите дела на Балканите и Константинопол, възникнали отново след Японската война.

Отношенията с Франция по това време бяха гладки. Споразумението, сключено през февруари 1909 г. относно икономическите интереси в Мароко, ако се спазваше стриктно, можеше да предотврати по-нататъшните търкания. Френското правителство от онова време се опита да предотврати твърде шумните прояви на реваншизма.

Г-н Жул Камбон, френският посланик в Берлин, многократно подчертаваше необходимостта от по-приятелски отношения между двете правителства, ярко припомняйки сериозното безпокойство, което изпитахме през 1905 г. Той познава твърде добре характера на своите сънародници, за да не разбере, че принудителната оставка по това време на Делкасе² предизвика болезнено наранената галската гордост, която въпреки задоволителния резултат от конференцията в Алхесирас³, предизвика раздразнение във Франция.

Той честно взе предвид, че споменът за 1870 г. и елзаско-лотарингския реваншизъм, за претърпяното тогава поражение, в допълнение към всички последвали събития, остават фактор във френската политика, който въпреки общото укрепване на ситуацията, може да доведе до най-сериозни последици.

В Англия крал Едуард VII беше на върха на властта си. Английските политици често го възхваляваха като велик миротворец и с особена настойчивост протестираха срещу твърдението, че политиката на Англия спрямо Франция и Русия е насочена към изолиране на Германия, или дори към подготовката на въоръжено нападение срещу нея.

В речта си на 5 юли 1915 г., лорд Холдейн⁴, заяви, че подобни твърдения за напълно неверни и неоснователни. Той е прав и греши едновременно. Намирам за необходимо още от самото начало да изясня, че считам за некоректно, да се обвинява крал Едуард и официалната английска политика след него, за планирано въоръжено нападение срещу нас. Но беше очевидно, и безоснователно да се отрича, че крал Едуард постигна плана си за нашата изолация. Поради това, отношенията между двата кабинета се ограничаваха само до спазване на формалностите, свързани с отношенията между две държави, които не са във война.

По всички въпроси на международната политика, по които „ние се различаваме в мненията“, Германия беше притисната от близкия съюз на Англия, Русия и Франция, които не само издигаха сериозни препятствия за всяко германско начинание, но систе-

² Теofil Делкасе е силно реваншистки настроен. По време на Танжерската (1-вата Мароканска) криза той иска война срещу Германия, подкрепян лично от крал Едуард VII. Но е принуден от пацифистки настроения премиер Морис Рувиe, да подаде оставката си през юни 1905 г. (б. пр.).

³ Провежда се в испанския град Алхесирас от 15 януари до 7 април 1906 г., за уреждане на френско-германския конфликт за Мароко. Свикана е за да се разреши първата Мароканска криза. Попадайки в международна изолация, Германия е принудена да направи отстъпки по отношение на експанзиите в Мароко. Франция е подкрепена от Великобритания, Италия и Русия, а Германия – само от Австро-Унгария. Великобритания се страхува от германското присъствие в северната част на Мароко, тъй като това може да застраши интересите ѝ на Гибралтар. Подписаното англо-френско споразумение от 1904 г., осигурява взаимна подкрепа във всички колониални конфликти. Италия подкрепя Франция, надявайки се на френска подкрепа при война срещу Османската империя. Русия подкрепя Франция, според съюзнически дълг към нея, тъй като Русия няма интерес в Мароко. Решенията на Алхесираската конференция са дипломатическо поражение за Германия и откриват за Франция пътя към пълното завладяване на Мароко. (б. пр.).

⁴ Ричард Бърдън Холдейн (1856 – 1928) е либерал, държавен секретар във военно министерство (т.е. военен министър в правителството на Х. Аскуит). Той е от крилото на либералите-империалисти и работи за подготовката на война с Германия. През 1912 г. посещава Берлин в показно търсенето на компромис, с цел той да не бъде намерен. По-късно се присъединява към Лейбъристката партия и е лорд-канцлер през 1924 г. в първото лейбъристко правителство.

матично и успешно обработваха Италия за да я привлекат към себе си, и да излезе от съюзът ѝ с нас. Можем да го наречем изолация, поддържане баланса на силите или нещо друго, но целта беше планирана и постигната. Да бъде образувана такава групировка от държави, чийто общи сили, да надхвърлят тези на врага, и да попречат поне с дипломатически средства, на свободното развитие и усиляването на Германия.

Тази политика се възприемаше не само от шовинистичните, но и от строго миролюбивите кръгове в Англия и Германия, както и от неутралните наблюдатели.

Антантата, която по време на войната се отнася с такова внимание към своето протеже Белгия и я възхвалява с такъв ентузиазъм като съюзник в борбата за законност и справедливост, не може да пренебрегне единодушното мнение на белгийските дипломати. Техните доклади, обхващащи буквално огромен материал от различните етапи на политиката на изолация, имат може би по-голяма тежест от многобройните английски гласове, които също не пропускаха нито една възможност да приветстват радостно *entente cordiale* (сърдечно споразумение или Антанта) и неговите неприятелски, да не кажа враждебни тенденции срещу Германия.

Характерно е значението, което най-видните британски дипломати, независимо от партийната принадлежност, от самото начало, отдават на позицията на Англия в групировката на силите.

Сър Едуард Грей още през 1905 г., когато дойде на власт Либералната партия, обяви, че либералният кабинет ще остави в сила програмата на старото правителство. Той каза, че желае подобряване на отношенията с Русия и установяването на по-задоволителни отношения с Германия, можа да стане само ако те не са в ущърб на англо-френското приятелство. Споразумение с Германия зависи доколко интересите на Франция, а впоследствие и на Русия го позволяват. Такъв беше лайтмотивът на британската политика след края на „брилянтна изолация“ и до самата война. Но този лайтмотив далеч не беше безобиден за Германия.

Англия знае колко настъпателно Франция се стреми към реванш за Елзас-Лотарингия; тя чува гласовете на отмъщението, които се издигаха високо на всички тържествени събития при побратимяването между Русия и Франция; тя знаеше условията, които Франция поставя за почти всеки заем на съюзническа Русия, целящи подобряване на нейните военни съоръжения и развитие на стратегическа железопътна мрежа срещу Германия; с една дума, Англия, поне толкова добре, колкото и ние, отгатваше военните тенденции на френско-руския съюз, на фона на който вече няколко пъти се появяваше страховитият призрак на войната. Ето защо не бива да учудва опасението, с което Германия следеше тази посока на британската политика.

В края на краищата самият инициатор, крал Едуард, неведнъж публично намекваше как точно да се разбира неговата политика. Изключителното внимание, което той обърна на пламенния представител на реваншистката политика, министър Делкасе в Париж малко след падането му и събитията от 1906 г., разсейват всяко съмнение относно естеството на приятелството, обединяващо Англия и Франция.

Сър Едуард Грей се въздържах от показване на очевидна враждебност към Германия. Имам съмнение, дали той е осъзнавал цялата тежест на агресивните тенденции на френско-руската политика. Вероятно е смятал за възможно да използва тези тенденции в съответствие с нуждите на английската политика. Действията му подсказват, че той не изключва от обхвата на своите комбинации възможността за известно сближаване с Германия, считайки го за напълно съвместимо с поддържането на близки отношения с Франция и Русия.

Неговата позиция не беше толкова проста, колкото на френските и руските дипломати. В неговия комбинативен ум се вписваха различни политически съображения, не винаги съвпадащи с целите на Антантата. Тук не е мястото да обсъждаме дали Гер-

мания би могла да даде различна насока на тези световни отношения, ако беше отговорила на опитите за сближаване от страна на Англия и ако беше постигнато споразумение, за промени във военноморската си политика.

Връзката, която се опитваме да очертаем тук е, че Англия през 1909 г., в пълно съответствие с традиционната си враждебност към тогавашната най-мощна континентална сила, заема категорична позиция на страната на Франция и Русия, докато Германия развива програмата за изграждане на флота, дава определена насока на своята източна политика и е принуден да се съобрази с враждебното поведение на Франция, което изобщо не отслабна в политиката от последните години.

Германия, виждаше в английското приятелство към двойния съюз (т.е. Франция-Русия), заплашително нарастване на агресивните тенденции на френско-руската политика, тогава, а Англия виждаше в укрепването на германския флот заплаха за себе си, а в нашата политика на Изток – нахлуване в сферата на английските интереси. Двете страни предприеха взаимни остри атаки. Студ и недоверие изпълниха въздуха. Позицията на Германия изглеждаше още по-ненадеждна, защото Тройният съюз, макар и външно непроменен, вътрешно беше загубил силата си. Това обаче не се отнася за Австро-Унгария: с нея имаше пълно съгласие, въпреки че в Алхесирас видяхме границите, до които можеше да достигне дипломатическата помощ на Австро-Унгария.

Но Италия, чрез Висконти-Виноста, сключи споразумение със западните сили за Мароко и Триполи, и ясно скланяше към Франция, докато нейните претенции на Балканите, дори и извън иредентистките интереси⁵, никога не позволиха да се установи истинска искреност в отношенията ѝ със съюзената Дунавска монархия.

Външният министър Принети, трудно може да се нарече лоялен представител на старата политика на Тройния съюз. Интересите на Италия в Средиземно море я принуждават да насочи вниманието си към Англия, да не говорим за перспективите, да остане, почти напълно беззащитна срещу английския флот с нейното полуостровно географско положение в случай на английска враждебност. Поведението на Италия на конференцията в Алхесирас и по време на Босненската криза е много показателно за действителното състояние на нещата. Тези флиртове доведоха накрая до много подозрителна интимност.

Ако обобща обективно, ще трябва да характеризирам външната ситуация, която заварих през 1909 г., така: Англия, Франция и Русия бяха обединени в твърда коалиция; Япония беше свързана с тях чрез съюза си с Англия. Острите англо-френски и англо-руски различия от предишни времена бяха елиминирани чрез договори, относително изгодни за всички страни. Въпреки че Италия е в конфликт със западните сили поради интересите си в Средиземноморието, в същото време тя е зависима от тях, и става все по-близка с тях. Свързващият цимент в изграждането на коалицията беше общността на интересите, създадена от английската политика на *do ut des (quid pro quo)* „услуга за услуга“ и антагонизма на всяка от тях поотделно срещу Германия.

Основната враждебност на френско-руския съюз, към нас се засили от страна на Франция след първата Мароканска криза и от страна на Русия след Босненската криза. Русия ни се отплати с черна неблагодарност за нашето отношение към нея по време на войната с Япония. Япония от своя страна не можа да ни прости поведението ни в Шимонозеки.⁶

⁵ Иредентизмът е политическо течение в Италия стремящо се към териториално разширение, анексиране на територии към които Италия има „исторически“ права, казано с други думи – италиански шовинизъм.

⁶ След подписването в гр. Шимонозеки на мирния договор между победената империя Цин (Китай) и Япония, на 23 април 1895 г. Русия, Германия и Франция, поставят ултиматум на Япония, принуждавайки я, да се откаже от анексирането на полуостров Ляодун, и пристанището Порт Артур,

Противопоставянето на икономическите интереси на Англия и нейните германски съперници ще се превърне, благодарение на нашата морска политика, в остра политическа конфронтация. При това положение, според мен Германия, трябваше да се опита да отслаби основната опасност от френско-руския съюз, който ние бяхме безсилни да разрушим, поне като намали заемите, давани от Англия на този съюз, за неговото противопоставяне на германската политика. Това означаваше за нас, опит да сключим споразумение с Англия. Кайзерът не само се съгласи с такава политика, но я нарече в многократните ни разговори, единствената възможна политика, към която той се стреми с всички средства.

Враждебната среда, в която се намирахме, направи на кайзера изключително тежко впечатление. В речите си изпълнени с темперамент, той подчертаваше силата на международната позиция на Германия, целейки да насърчи нацията ни към понататъшно налягане на силите, чийто просперитет надхвърлящ всички очаквания, го изпълваше с напълно обоснована гордост. Той искаше да предаде на народа своя ентузиазъм. Той искаше да види своя народ силен и мощен, но мисията на Германия, в която той дълбоко вярваше, трябваше да бъде мисия на мирен труд. И неговата неуморна грижа беше мира да не бъде нарушен от опасностите, които ни спохождаха от всички страни.

Той многократно ми разказваше как против волята си е предприел пътуването си до Танжер през 1905 г., само по настояване на политическите си съветници, знаейки много добре, че това ще ни въвлече в опасни усложнения. Личното му влияние обаче изигра голяма роля за мирния изход от Мароканската криза през 1905 г.

Същото желание за мир се прояви както по време на англо-бурската, така и по време на руско-японската война, докато за един войнствено настроен владетел това е благоприятен повод и възможност за въоръжена намеса в световната политика.

Дори тогава германската критика многократно изтъква, че прекаленото миролюбие не помага за поддържането на мира, а укрепва Антантата в желанието ѝ да промени статуквото.

В периода на империализма, основан на материалната сила, и едновременно запазване на мира (именно под това знаме преминаха последните десетилетия преди войната), подобни съображения, обясняват изявленията на кайзера, подчертаващи германската военна мощ.

Тези изявления не можеха да облекчат напрегнатостта изпълваща международната атмосфера, но истинската причина за всеобщата тревога се оказа политиката на баланса на силите, която раздели Европа на два враждебни въоръжени лагера, нямащи доверие един на друг. И посланиците на великите сили, които лично познавах кайзера отблизо, разбираха отлично, че намеренията му въпреки всичко, бяха най-мирни.

Карикатурният образ на тиранин, пълен с омраза и жаден за световно господство, е умишлена лъжа, която се обяснява само с психозата на войната. Може би най-голямата трагедия сполетяла кайзера, е това нечувано изкривяване на поведението му, подчинено на идеалите на мира. И тъй като имах възможността, след дълги години на пълно доверие, общуване и размяна на мисли, да видя отблизо, как той търсеше мирен изход през лятото на злополучната 1914 г., можех да разбера, огромната му болка от рухването на Германия, от това оскверняване на най-дълбоките му убеждения, произтичащи от християнския му мироглед.

Вътрешната ситуация в Германия, когато встъпих в длъжност като канцлер, беше доста объркана. Политиката на блока на княз Бюлов означава несъмнен успех, доколко-

току-що придобити от Китай. Така Николай II, подкрепен от западните държави, измества японците и придобива под аренда от Китай, Ляодунския п-в с Порт Артур, което пък става повод за по-късната руско-японска война.

то, поне временно, изведе германския либерализъм от стерилното състояние на опозиционната партия и постави правителствената политика на по-широка основа. Но консерваторите от самото начало, поради делови и лични причини, не симпатизираха на сътрудничеството с Прогресивната партия. Центърът, свързан с многобройни връзки с десницата, реагира с разбираемо недоволство, че в резултат на загубените избори се оказа в опозиция рамо до рамо със социалдемократията.

Може би резултатите щяха да бъдат по-благоприятни, ако правителството смяташе позицията си срещу Центъра за временна. С разпадането на блока, раздорът между партиите стана още по-голям. Десните, щастливи че се отърваха от сътрудничеството с Прогресивната партия, бяха склонни да подчертават по-силно от преди крайно консервативните си възгледи, особено в пруския Ландтаг.

Буржоазната левица се почувства силно разочарована от лишаването ѝ от възможност за по-трайно влияние върху политиката и отново се завърна в опозиция.

Социалдемократията, силно отслабена от изборите, затаи непримиримостта си още по-дълбоко. В крайна сметка спечели само Центърът.

Благодарение на умелото си ръководство, което успя здраво да спои заедно консервативните и демократичните елементи обединени в него, и благодарение на предпазливата тактика, която избягваше всякакви преждевременни обещания, Центърът успя отново да спечели позицията, която беше най-съвместима с политиката определена от общото съотношение на силите.

Взаимната непоносимост на партиите намери достатъчно облекчение в настроението на масите извън парламента. Сега изглежда просто неразбираемо как може да се разгори такава ожесточена борба около такъв въпрос, като данъка върху наследството, с неговите малки, съвсем приемливи ставки, в които са включени дори принципите на германската семейна етика.

Съпротивата, особено от страна на консерваторите, както и по други въпроси, беше безкрайно силна и нанесе трайни щети на репутацията на партията, която се опираше на определена поддръжка, особено от съюза на земеделските собственици.

Упрекът, че враждебността на консерваторите към този закон се свежда само до загриженост за собствените им джобове, беше алчно използван за агитационни цели сред широките слоеве от населението.

Центърът беше по-малко упрекван за отхвърлянето на закона за данъка върху наследството, поради по-сговорчивото му отношение по въпроса за реформата на пруското изборително законодателство. Упоритостта на консерваторите в защита на класовата система на изборително право, която очевидно ги облагодетелстваше през цялата епоха на нашето развитие, заедно с отхвърлянето на данъка върху наследството, който несъмнено падна по-чувствително върху поземлената собственост, отколкото върху движимия капитал, превърнаха тяхната политика в егоистично преследване на собствените класови интереси.

Партийният печат направи всичко възможно да засили съществуващите разногласия, вместо постепенно да ги изглади. След такава победа на реакцията над либерализма, така обикновено се представяше мрачно съдбата на политиката на парламентарния блок и падането на княз Бюлов, социалдемократическите и демократичните вестници крещяха с необикновена страст за общия упадък на нашата политическа система, ръководена сякаш от всемогъщата каста на юнкерите, без изобщо да се съобразява, какви погрешни впечатления могат да предизвикат тези твърде големи преувеличения в чужбина. Многократно съм чувал неодобрението на ефекта, който имат тези изявления от германци, познаващи действителното състояние на нещата и виждащи отражението му в чужбина. Пропагандата на омразата и презрението към нас, разработена по време на войната, беше подхранена по този начин не по-малко, отколкото от пангерманизма.

Лично изпитах цялата анархия на вътрешните ни отношения. Нито една от страните не искаше да бъде упреквана, че предизвиква правителствена криза. Така всякаква възможност за формиране на солидно парламентарно мнозинство беше изключена. Разликата в политическите убеждения ми попречи да адаптирам общата си политика към онези партии, които най-накрая проведоха данъчната реформа. От друга страна, беше невъзможно покарването на политика в духа на Социалдемократичната и Прогресивната партия.

Сформирането на мнозинство за всеки отделен случай беше единственият изход, който оставаше. И така в продължение на няколко години беше възможно да се приемат почти всички правителствени законопроекти в приемлива форма, включително много чувствителни закони като конституцията на Елзас-Лотарингия, закона за държавното осигуряване и големите заеми за военните обекти.

Абстрахирайки се от парламентарни и политически пристрастия, трябва „да се признае, че законодателството което пое посока, уязвима от партийно-догматична гледна точка, все още беше по-съгласувано с многостранните практически нужди, отколкото законодателството, изцяло зависимо от господството на партиите.

Моето желание да оглавя надпартийно правителство, толкова често подлагано на иронична критика, беше крайната цел, която смятах за основна на вътрешната политика и която ми се струваше непостижима по друг начин. За тези, които могат да се издигнат над предразсъдъците, е абсолютно безспорно и ясно, че социалдемократията, въпреки ожесточената си борба срещу всичко исторически традиционно, наред с многобройните икономически и политически неосъществими утопии, е преследвала и големи цели, пропити с идеални начала, които съответстват на тенденциите отразяващи политическото и икономическо развитие на съвременния свят.

Наброяващи милиони, привържениците на тази партия бяха набирани главно от работническата класа, показала големите си постижения в областта на производствената дейност и организирана чрез най-строгата дисциплина, здраво споена икономически от профсъюзите, и политически – от партийната организация.

Мнението, че тази сила може да бъде потисната с репресивни и насилствени мерки, се корени в погрешна представа за границите на възможното за държавата. А доминиращото желание в някои буржоазни кръгове да се постави социалдемократията в позицията на партия, открито враждебна на държавата, беше практически неосъществимо и несъвместимо със задачите, съответстващи на моето разбиране за мирна политика, стремяща се към запазване на държавата.

Изразих мнението си по този въпрос още като държавен секретар на вътрешните работи, и в приветствената си реч пред конгреса на германските работници изтъкнах като най-важна задача на момента, необходимостта от включване на работническото движение в основите на съществуващата социална система. Скоро след това упорито защитавах същите идеи, когато защитавах в Райхстага за съжаление проваления законопроект за създаване на посреднически работнически камари. Неизменно се придържах към тази линия, особено по време на войната.

Постепенното въвличане на социалдемократията в положителното държавно сътрудничество обаче непрекъснато срещаше големи пречки. Рязката опозиционната позиция на социалдемократите при гласуването на държавните разчети и разходи за военни нужди, уличните ексцесии в борбата за по-високи заплати, подчертаването на интернационалните тенденции на движението, и многократните нападки и обиди срещу монарха, в крайна сметка настроиха по убеждение и навик широките буржоазни кръгове, към постоянната и безусловна борба срещу социалдемократията, проявявайки подозрение към всяка правителствена фигура, поела по различен път.

Те следваха заветите на Бисмарк, въпреки, че и най-убедените почитатели на неговата политика срещу социалдемократите, не можеха да не забележат промяната в обстоятелствата, настъпила с времето. Социалдемократите не можеха да различат преследването на което бяха подложени по време на извънредните закони (при Бисмарк), от ситуацията по-късно, сами постоянно наливаха вода в мелницата на своите опоненти, и не предприеха никаква съпротива срещу онези обществени кръгове, които упорито настояваха за връщане на извънредните закони.

Тези несигурни и нестабилни партийни отношения се отразиха много неблагоприятно на външната ни политика. Външното положение на Германия беше твърде трудно, за да си позволи лукса на страстната вътрешна борба, която в чужбина, враждебна към нас, можеше да бъде приветствана само като знак за нашата слабост.

Колкото и упорито политическият живот да изисква откровена критика на събитията и политическите лидери, невъздържаността крие опасност от създаване на впечатление за политическа незрялост. Без вътрешна сплотеност, която може да обуздае прекалената ирония на критиката, е невъзможна успешна защита на интересите на страната в чужбина.

Германският народ трудно свикна да обръща вниманието на външните проблеми, което действителното му влизане в световната политика изискваше. Това впечатление можеше да се види в годишните дебати на неговите представители в Райхстага по време на обсъждането на бюджета. Понякога една или друга произволно хвърлена дума, способна да предизвика напълно безцелно озлобление в чужбина, неволно кара човек да се съмнява дали достатъчно е взета под внимание опасността за нашата външна позиция, която в дебата за военните кредити често се подчертаваше твърде силно.

Хората като цяло не бяха склонни към шовинизъм. Германският народ, не беше чел нито Ницше, нито Бернхарди и не мечтаеше за завоевания или световно господство. Ясно изразената материалистична тенденция на нашето време намери пълно удовлетворение в бързия възход на икономическото благосъстояние на страната.

Поведението на партиите като цяло съответстваше на тази тенденция, въпреки националистическите тенденции на някои свои представители.

Социалдемократията, със своите интернационални стремежи, и отказа си от всякаква политика на превъоръжаване, отстояваше идеята за международни арбитражни съдилища, защитавана с доста последователна програмата, чрез подчертаване на своя интернационализъм, допринесе за изостряне действията на противниковата страна, доведе до остри сблъсъци и завърши с фаталния антагонизъм между национални и анти-национални партии.

Пангерманистката пропаганда от своя страна само допринесе за развитието на такива отношения. Колкото и фалшива да беше идеята, разпространена по света по време на войната, че пангерманизмът изразява духовния характер на германския народ, още през 1909 г. стана ясно, че в Консервативната и Национал-либералната партия, пангерманисткото движение намери благодатна почва. Това обаче не повлия на политиката.

В самото начало на моето канцлерство вече бях принуден да реагирам много остро на изказването на един от пангерманските съюзи. Но поведението на партиите – традиционно силната опора в пруското държавно тяло, армията, флотата и тежката промишленост, станало близко до пангерманските идеи, затрудняваше външната политика, и това го изпитах достатъчно ясно по време на Мароканската криза през 1911 г. и опитите за споразумения с Англия.

Не може да се каже, че консерваторите и национал-либералите са преследвали цели с подчертано войнствен характер. Но те не пренебрегнаха методите, които недоброжелателите възприемаха като проява на арогантност и ме упрекваха в слабост, като затрудниха опитите ми да изгладя външните търкания. Любимите препратки към Бис-

марк придаваха на подобни обвинения още по-убедителен вид, тъй като епигоните винаги са безсилни да се равняват с прототипа на героя, дори ако политическите методи на последния, впоследствие бяха изопачени от неговите привърженици, а промяната в общите условия непременно доведе до промяна на предишната политика.

Постоянно нарастващото сближаване на консервативните и национално-либералните възгледи с пангерманисткото движение има корени в условията на вътрешната и външната политика. Материалната природа на всички жизненоважни социални интереси, фатално белязала последните десетилетия, трябваше да повлияе и на политическите партии. За консерваторите тя се проявява в преобладаващото влияние на земеделския съюз и неговите интереси, за национал-либералите – в преобладаването на тежката промишленост. Но нито една партия не може напълно да се откаже от изконните си идеологически стремежи, проявявани преди. Неизбежно се намериха общи допирни точки с онези кръгове, в които националните лозунги се чуваха най-силно и от които висшите партийни традиции не позволяваха да изоставаме в изявата на националните чувства. Вълнението, естествено породено от политиката на изолация, възприета от всички като провокация, изостри настроеността. Трябва най-настойтелно да се подчертае, че прекомерната проява на пангерманизъм, беше само ехо, ответна реакция на онези страстни шовинистични атаки в страните от Антантата, които за разлика от Германия, намериха благодатна почва в официалната политика.⁷ Този момент има огромно значение, независимо, че пангерманските идеи създадоха голямо объркване в германските умове и са използвани от нашите врагове за дискредитиране на самата същност на германския дух.

Ако можем да бъдем упрекнати в прекомерна проява на национални чувства, то от другата страна викът беше директно хвърлен към предпазливия свят: *Germaniam esse delendam* (Германия трябва да бъде унищожена), явно уж под формата на трезви делови съображения, но затова може би, дори много по-убедително.

Глава II. ЗАТРУДНЕНИЯТА С ФРАНЦИЯ

Когато френският посланик Жул Камбон ме уведоми за предстоящата кампания срещу Фес през пролетта на 1911 г., той не можа да скрие своето смущение. Това ново проявление на френската политика твърде ясно противоречи на желанието, което той толкова често изразяваше пред мен, за установяване на добри отношения между двете държави. Ако договорът от Алхесирас беше победа спечелена за Франция от „*Entente cordiale*“ (Антантата или „сърдечно споразумение“) и ако тогава френската политика се опита постепенно да премахне наложените ѝ ограничения в Мароко, то сега тя предприе енергична стъпка за установяването на протекторат, пренебрегвайки международните споразумения.

В Париж не вярваха, че ние, имайки интереси в региона във връзка със събитията през 1905 г., ще подминем с мълчание тази своеволна стъпка, непредизвикана от нас. Но господата от Ке Д'Орсе (*Quai d'Orsay*)⁸ не реагираха на желанието ни да заменим вече анулираният договор от Алхесирас, поради поведението на Франция, с нови споразумения отчитащи взаимните интереси на двете страни.

Тогавашният държавен секретар на външните работи фон Кидерлен-Вехтер беше един от най-способните германски дипломати по това време, но поради продължителното бездействие на балканския си пост⁹, се беше отдалечил от най-значимите пробле-

⁷ Както панславизмът и крайната германофобия в Русия при Александър III и Николай II.

⁸ Френското външно министерство.

⁹ Ползва се с доверието на Вилхелм II, но през 1898 г. поради изявленията си, по адрес на кайзера, изпада в немилост и е изпратен като посланик в Букурещ. Там остава 10 години, а през 1907 г. в Конс-

ми на нашата политика и за съжаление, стигна до заключението, че без използването на силови средства е невъзможно да се принуди Франция да влезе в преговори.

Така възниква международният скандал с изпращането на канонерката¹⁰ „Пантера“ в Агадир. Това беше само израз на желанието ни да постигнем цялостно обяснение, наложено от уклончивото поведение на Парижкия кабинет – отбранителен отговор на агресивното поведение на Франция.

Третият момент, характеризиращ настоящата ситуация и предопределящ хода на по-нататъшните събития, беше заплашителното поведение на Англия към Германия, изразено в известната реч на Лойд Джордж.¹¹

Всеки един от тези моменти трябва да се вземе предвид, за да се прецени правилно значението на възникващата криза в международните отношения. Въпреки че неочакваното пътуване на „Пантера“ първоначално предизвика учудване и безпокойство, силите, които толерираха произвола на Франция, и дискредитираха Германия, протестирайки срещу този акт, ни обвиниха пред целия свят като нарушители на мира, не можеха да не знаят, че заплахата към Франция с война, вероятно ще се демонстрира по друг начин, различен от изпращането на малка канонерка, която да хвърли котва в пристанището на Агадир. Освен това с неотклонното си придържане към възприетия курс, германската политика показва, че от самото начало не преследва друга цел, освен мирното разрешаване на противоречията, породени от Франция.

Арогантните думи на Лойд Джордж естествено трябваше силно да развълнуват Германия. Желанието за световно господство, в което по-късно бяхме лицемерно обвинени, беше разкрито в този случай от самата Англия, оправдавайки всяка война, която Великобритания би решила да води, за признаване на нейното надмощие.

Какъв рязък контраст с толкова популярните по време на световната война излияния за равенството на нациите и за собствената безгранична любов към мира! Беше почти невъзможно да потисна вълнението. Недоверието към Англия, създадено от политиката на крал Едуард VII, се вкорени дълбоко през последните години. Този гняв в Германия не беше ограничен само до явно шовинистичните кръгове и т. нар. милитаристи, но обхвана части от народа, които бяха искрено настроени в полза на мира. Кайзерът, въпреки че лично беше изключително депресиран, не се разколеба в намеренията си нито за секунда през тези напрегнати седмици и аз успях, в пълно съгласие с Министерството на външните работи, да продължа политиката на преговори, която най-накрая приключи със спогодба от 4 ноември 1911 г.

Острата критика, на която беше подложена политиката ми в Райхстага, дори сега не ми изглежда политически разумна. Такива страстни атаки срещу този, който е допринесъл за предотвратяването на смъртната опасност, вдъхнаха фалшиво подозрение в чужбина, че сме склонни да предизвикаме катастрофа. Ако това беше направено с цел да се предупреди Англия, тогава изобщо не беше взето предвид, че подобни резки изра-

тантинопол договаря изграждането на Багдадската железница. След това е отзован в Германия, където през 1908 г. заема поста заместник-държавен секретар на външните работи.

¹⁰ Вид малък военен кораб.

¹¹ На 21 юли 1912 г. Лойд Джордж изнася реч на банкет в Мансън хаус (в двореца на кмета на Лондон), в която посочва ползите от мира и историческата роля на Англия: „Ако ни бъде наложена ситуация, в която мирът може да бъде запазен само с цената на нашия отказ от високата и почетна позиция на Великобритания, постигната през вековете с много героични усилия, и отстъпление от жизненоважни за нас интереси, то ние не можем да приемем мир купен на такава цена, защото това е унижение, невъзможно да бъде прието от велика държава като нашата.“ Тогава посланикът, граф Волф Метерних, протестира енергично пред сър Едуард Грей срещу провокацията на Лойд Джордж: „Никога не сме възнамерявали да се намесваме в английските права или интереси. Такива намерения съществуват само в английското въображение. Подобни заплашителни предупреждения обаче могат само да ни мотивират да отстояваме по-твърдо правата си“.

зи от парламентарната трибуна ще имат върху британците предвид техния характер, ефект противоположен на желанието.

Опитът от 1902 г., когато така необходимата корекция на грешката, допусната от Чембърлейн, напълно задоволи нашето обществено мнение, но сериозно обиди англичаните, трябваше да послужи като предупреждение.¹²

Така, макар и неумишлено, политиката ми да пазя постоянно пълнещото се буре с барут от огъня, беше публично обезценена. Степента, до която ситуацията понякога беше сюрреалистично оценена, беше показана от изненадващото изказване на депутата Басерман, смятан за авторитет по външна политика в своята партия, който заяви, че след като французите не искат да влизат в преговори, трябва да им покажем сериозността на ситуацията, не чрез изпращане на „Пантера“, а чрез военни мерки и демонстрации на западната граница, тъй като всички спорове с Франция, водещи до война, се решават не в Африка, а в Европа.

Трябваше депутатите да се въздържат от подигравателните подмятания срещу уж безсмисления договор от 4 ноември.¹³ Несъмнено зад кулисите имаше несбъднати надежди на индустриалните кръгове, които още преди началото на кризата, благодарение на силно нарастващото си влияние, особено върху Национал-либералната партия, неуморно поддържаха интереса към Мароканския въпрос в Райхстага и се опитваха разчитайки на журналистиката, да насочи политиката на цялата страна в полза на своите интереси, които несъмнено имат ограничено значение.

Дори ако протестите, чути по това време, бяха оправдани с различни ходове и трикове на Франция срещу интересите на германските индустриалци в Мароко, несъвместими с икономическото споразумение от 1909 г., беше ясно, че нито тогава, нито по време на кризата през 1911 г., нито след нейния край имаме ясна представа за изолацията в което се намираме в резултат на съществуващото блоково групиране на европейските сили, и не отчитахме факта, че това е тежко наследство, което трябваше да се разреши.

Ще спомена един епизод, характерен за възгледите на кайзера. За да отслаби максимално, демонстративния характер, на заседанието на Райхстага от 9 ноември, поради неприкритото одобрение на престолонаследника податлив на пангерманистките влияния, към някои остри изказвания на депутати, кайзерът ме покани същата вечер още по време на срещата, ме остави да разяснения на престолонаследника ситуацията, в същия дух, в който произнесох речта си на следващия ден в Райхстага в отговор на изказването на депутата фон Хайдебранд.¹⁴

¹² Заседанието на Райхстага на 8 януари 1902 г.

¹³ Желанието да се изключи Великобритания, която подкрепя Франция, от преговорите по повод Агадирската криза, води до заплахата от обявяване на война на Германия. След като Франция отказва да удовлетвори исканията на Германия, на 4 ноември 1911 г. е сключено споразумение при условията на френската страна. След като Франция окупира мароканските градове Рабат и Фес, на Германия е предложена част от Френско Конго в замяна на отказ от претенции към Мароко.

¹⁴ 29 октомври този депутат е говорил с много силни думи на събрание на Консервативната партия в Бреслау, за упадъка на германския международен авторитет и за „грандиозното безсрамие на английския кабинет. Ако дори едно либерално правителство, считано за по-малко войнствено в Англия, си позволи да размахва юмрук в лицето ни и да се обяви за единствен господар на света, то за нас, които имаме годината 1870 в историята си, това е много тъжно. Моментът е толкова сериозен, че той като патриот, смята това за унижение на германското правителство пред целия свят. Консерваторите обаче никога не оставят съмнение, че е необходимо да защитават честта и властта на Райха, тогава цялата Консервативна партия, като един човек, ще се застъпи за това. На срещата на 9 ноември фон Хайдебранд говори с още по-войнствен тон и публично отправя остри нападки към правителството: „Мирът се осигурява не от съгласие, не от сближаване и споразумения, а само от нашия остър меч и ние смятаме, че французите трябва да разберат това, защото няма да позволим такова правителство, което да остави този меч да ръждясва в необходимия момент...” Възразих на тези и

Кайзерът решително и категорично одобри политиката ми, за изглаждане на международните противоречия. Резултатът и историческото значение на втората Мароканска криза, е че Франция отново получи убедително доказателство колко твърдо може да разчита на подкрепата на Англия във всички разногласия с Германия, дори когато британските интереси са засегнати само косвено.

Въпреки това, предизвикателната политика на Франция в Мароко не беше одобрена от всички френски политици. „*L'impatience des réalisations*“ (Нетърпението за придобивки), както се изрази един остроумен французин, не беше по вкуса на онези, които се опитваха да променят постепенно баланса на силите в ущърб на Централните сили¹⁵ и които бяха възпрепятствани от твърде бързия ход на събитията в Мароко.

Имаше и малка група френски финансисти и политици, които не бяха чужди на идеята да работят заедно с германския капитал в определен ограничен брой предприятия. Колониалното сътрудничество също изглеждаше напълно възможно. Индустриалните връзки вече бяха очевидни и се отваряха перспективи за по-нататъшното им развитие. Но дори любителите на подобни контакти винаги подчертаваха, че големият въпрос, разделящ двата народа, все още остава открит. Рано или късно европейските раздори трябваше да избухнат, но засега беше възможно да се установят малки политически и делови отношения за известно време.

Идеята за общо споразумение срещаше съпротива всеки път, когато възникнеше. Учивостта, проявена, особено от кайзера, към видни французи, посещаващи Германия, в най-добрия случай получаваше ответна учтивост, но винаги с недоверие.

Спонтанният ход на събитията не можеше да бъде променен и той определено отиде в посока към шовинизъм. Кабинетът, който сключи споразумението за Мароко с цената на много скромна жертва за сметка на френската колониална територия, скоро трябваше да подаде оставка. Хората, които преговаряха с германците, станаха неудобни за френските политици.

Новият министър-председател беше надеждата на националистите и не криеше антигерманските си настроения. С много определено намерение Раймон Поанкаре парадирал с произхода си от район на границата с Лотарингия. Явният националистически дух присъстваше във всичките му изказвания.

Поанкаре, разбира се не се поколеба да пожъне плодовете на труда на своя предшественик за протектората над Мароко. Но най-вече той се зае с военното укрепване на Антантата. Френската литература с основание му приписва като основна заслуга изясняването на въпроса за съюзническата помощ на Англия чрез размяната на ноти между Грей и Камбон. Трябва да се добавят и споразуменията за разполагане на военноморските сили, които позволяват значителна част от английския флот да бъде концентрирана в Северно море.

Какви успехи постига развитието на шовинизма през 1913 г. става особено ясно, когато г-н Поанкаре е избран за поста президент на републиката със значително мнозинство от гласовете. Съвсем открито беше заявено, че президентските избори се определят от външнополитическите съображения. Франция под ръководството на този президент е готова да направи най-трудните жертви. Докато беше още председател на Министерския съвет, Поанкаре донесе от пътуването си в Русия, според напълно достоверни сведения, ангажимент за въвеждане на тригодишна военна служба във Франция. Той беше решен да използва Франция във военен план докрай. Той намери подкрепа в

други твърдения на следващия ден с остротата, която изискваше общата ситуация, и отправих призив за благоразумие: „Няма нужда силният да вади меч а си. Ние изобщо не сме уронили достойнството на Германия, пред британското правителство, и това беше обяснено от г-н фон Кидерлен-Вехтер в неговия подробен доклад до бюджетната комисия“.

¹⁵ Тогава Тройният съюз между Германия, Австро-Унгария и Италия.

лицето на министър-председателя социалист, както и в лицето на политически по-близкия до него г-н Барту, чийто кабинет въведе тригодишна наборна повинност приблизително по същото време, когато германският Райхстаг прие последният голям военен бюджет.

Без да претегля напълно всички бедствия, очакващи не само победените, но и победителите, той подготви войната, допринасяйки за създаването на обща ситуация, която заплашваше мира.

Още от първия ден, по време на преговорите ми с г-н Камбон, ясно забелязах промяна в тона на френския печат, която настъпи едновременно с идването на власт на г-н Поанкаре. Дотогава френският посланик многократно е говорил по темата, че чрез лични отношения между водещите държавници, в установяването на които самият той е готов да поеме посредническа роля, е възможно той лично да постигне взаимното разбирателство, което е така желано. И несъмнено с упоритото си търпение и добронамереност той допринесе за мирния край на проточилите се преговори за Мароко.

Оттогава обаче посланикът се промени значително. Той никога не се върна към стария мотив за „личните отношения“ и посещавайки ме след честите си пътувания до Париж, въпреки че оставаше добронамерен както преди, веднага щом разговорът се насочваше към обществените настроения във Франция, той стана неспокоен, въпреки всички изискани находчивостта на френския „*esprit*“ (дух), и лаконично избягваше всякакъв намек за уверение, че правителството на Поанкаре се ръководи от същите миролюбиви планове, които той многократно е приписвал на предишния кабинет.

Беше невъзможно да не се забележи развитието, което Франция направи през последните години преди войната. Не беше преувеличено, когато се говори за ясното и очевидно възраждане на френската нация след поражението от 1870 г.

Нашият военен аташе в Париж, г-н фон Винтерфелд, постоянно изтъкваше в своите доклади забележимия ръст на армията в качествено отношение, което показва подобряването качеството на целия народ. Нашето познаване на истинския характер на западните ни съседи, не беше достатъчно задълбочено и сериозно, за да оценим освен добре познатите безвкусни и груби улични явления, развитието което настъпи във Франция.

С общия растеж на народните сили се разгоряха и шовинистичните страсти, във френската нация, горда с военната си традиция, е явление характерно за определени етапи от всяко историческо развитие.

Крахът от 1870 г. не можеше да бъде забравен и дори при липса на пряко желание за това, идеята за отмъщение за военно поражение, все още беше дълбоко вкоренена в народното съзнание, особено след като правителството вече систематично образоваше децата в училищата, в духа на шовинизма.

Не е вярно, че загубата на Елзас-Лотарингия не е дала спокойствие на народа. Вярно е, че в районите, непосредствено съседни на двете провинции, реваншистката идея за връщането им, непрекъснато тлееше, без да изчезва. Но в останалата част на Франция хората едва ли биха изоставили искрено и трайно споразумение с нас, поради този проблем, ако всемогъщите парижки управници бяха решили да го подкрепят.

Но тъй като последните, особено под ръководството на Поанкаре, било то от патриотични убеждения или от лична амбиция, или защото само по този начин се надяваха да укрепят властта си сред хаоса на партийните борби, се насочиха все по-категорично срещу Германия, и хората бяха принудени да ги следват.

Защото в никоя страна влиянието на амбициозно малцинство не е толкова изразено, колкото във Франция. Преди войната самите французи майсторски изобразяват това състояние на нещата. Дори френският социализъм не знаеше как да се бори успешно с това националистическо опиянение.

Като пример за средствата, с които във Франция, винаги шумно се хвалят с високото си социално ниво, използвани в борбата на шовинизма срещу социализма, си спомням една илюстрация в така разпространения „Фигаро“, датираща от времето на първата Мароканска криза, изобразява френски войник, настъпващ към развълнувана старица с надпис „социализъм“, който и казва: „Старице, напразно се опитваш, времето ти изтече!“

Дали през 1914 г. не е имало възможност за завои в другата посока? На изборите за Камарата на депутатите на 26 април имаше, надеждно мнозинство в полза на тригодишната военна служба, но изборите през май, бяха пълна победа за социалистите, както писа Жорес в „*L'Humanité*“, „спечелена срещу необузданата клевета на национализма и регреса“.

А на 16 юли конгресът на френските социалисти прие резолюция за внасянето ѝ на Виенския международен социалистически конгрес, в която позовавайки се на изявлението на елзаските социалдемократи и на решение на партийната конференция на Германската социалдемократическа партия проведена в Йена, искаща „предоставяне на автономия на Елзас-Лотарингия, с твърдото убеждение, че по този начин ще бъде значително улеснено сближаването между Франция и Германия, необходимо за световния мир.

Ходът на събитията в световната история, прекривайки трупа на Жорес¹⁶, пое в друга посока. Поанкаре не се интересува нито от сближаване, нито от автономия. Той просто искаше да ни отнеме Елзас-Лотарингия. В за това трябваше да бъде подпомогнат от господата „Сухомлинов и Ко“.¹⁷

Глава III. ОПИТИ ЗА СПОРАЗУМЕНИЕ С АНГЛИЯ

От самото начало на моето канцлерство имаше опити чрез преговори по някои специфични въпроси, за преодоляване на недоверието, което тежеше върху отношенията ни с Англия. Кайзерът смяташе, че перспективите в отношенията ни с нея не са съвсем неблагоприятни и в първите дни на август 1909 г. започнах преговори с британския посланик сър Едуард Гошен, във връзка с въпроса за флота.

От самото начало ми се стори, че посланикът е доста скептичен, а след това останах с впечатлението, че той едва ли ще защити горещо и искрено едно истинско сближаване между двете страни, въпреки че дядо му е бил германец. Той беше много постуден от своя предшественик в Берлин, сър Франк Ласълс, който убедително защитаваше идеята за сближаване. Проточилите се дълго време преговори не доведоха до желания резултат, тъй като Лондонският кабинет не показва особен интерес към техния

¹⁶ В периода на ескалиране на националистическата истерия пред самото начало на войната Жан Жорес е застрелян в парижко кафене на 31 юли 1914 г. от френския националист Раул Вилен. Убийцът прекарва цялата война в затвора. През 1919 г. отново е изправен пред съда и оправдан с мотива, че убийството на яростен противник на войната представлява сериозен принос за военната победа на Франция. Или нагледен пример за триумфа на късоголедия френски шовинизъм.

¹⁷ Руското военно командване, метафорично.

успех, и не беше намерена формула, която да задоволи Адмиралтейството (британското военноморско министерство).

След утихването на бурята, избухнала от намесата на английското правителство в мароканските разногласия, в Англия от различни страни бяха направени опити да се анализират ползите и вредите от водената досега политика. Малка група либерални политици се противопоставиха рязко на външната политика на сър Едуард Грей и поискаха сериозна ревизия на политиката на английския кабинет, чието продължаване в същия дух ще доведе до сериозна опасност за общия мир. Характерна от това време е една статия от английския седмичник „*Nation*“, периодично издание, което упорито се противопоставя на всички войнствени тенденции и обединява кръг от мислещи и влиятелни представители на идеята за мирното разрешаване на конфликтите.

През октомври 1911 г., „*Nation*“ писа: „Краят на мароканския епизод ни върна свободата на действие... Отношенията между двамата съперници първо трябваше да станат сърдечни и доверителни и едва тогава можеше да се говори за ограничаване увеличението на военноморските сили. И това зависи от способността на германската и британската дипломация да работят заедно за бъдещето. Стигнахме до точката, в която виждаме Германия навсякъде, точно както Германия вижда Англия навсякъде и винаги във враждебни и недоверчиви пози.“

Тези кръгове поискаха оставката на сър Едуард Грей, искане, което нямаше никакъв шанс за успех, тъй като в кабинета триото – Аскуит, Грей и Холдейн, упорито се вкопчиха един в друг. Тези трима либерални империалисти, както ги нарича през 1916 г., човек близък до лорд Холдейн, намират надеждна подкрепа в Лойд Джордж по всички основни въпроси на външната политика, а новият първи лорд на Адмиралтейството – Уинстън Чърчил, също е плътно до тях.¹⁸

И все пак общественото настроение изглежда е убедило кабинета през есента на 1911 г. в необходимостта да се направи сериозен опит за подобряване на германо-британските отношения. Страната видя с ужас колко близо беше до бездната на военното бедствие, а английският народ като цяло не искаше война, както и народните маси във Франция и Германия.

Това, че нашето дълбоко безпокойство не е изкуствено създадено, а е резултат от изострения, благодарение на речта на Лойд Джордж, антагонизъм между двете страни, беше добре разбрано от другата страна на „канала“¹⁹. Те не можеха да си затварят очите за по-далечните последици от агитацията в полза на укрепването на флота, който завладя широките германски кръгове. Но това напрежение в обществените настроения на двете страни имаше парализиращ ефект върху възникналата у тях идея за сближаване.

В Германия от август насам всички придаващи решаващо значение за сигурността на страната, чрез увеличението на нашия флот, настояваха енергично за нов законопроект за корабостроенето, в Англия за която първенството на флота е основен жизнен въпрос, се опитаха да предотвратят предстоящата нужда от ново огромно увеличение на морските разходи, защото военноморската надпревара е несъвместима с подобряването на германо-британските отношения.

В изказванията на британските министри се подчертава, че Англия ще направи всичко възможно да остане на същата преднина и да запази предишното числено превъзходство на своя флот над германския. И така, от самото начало в желанието за сближаване и от двете страни бяха вплетени нишки, които бяха много трудни за разп-

¹⁸ Изключително правилен извод на Бетман-Холвег за петимата подпалвачи на войната, Аскуит, Грей, Холдейн, Чърчил и Лойд Джордж в британския кабинет на Аскуит. Първите трима са членове на вътрешния кръг, а останалите двама – на външния кръг на задкулиския британски елит по това време! Виж Дохърти и Макгегър по въпроса. (б. пр.).

¹⁹ Английското название на Ла Маниа.

литане. В началото на декември кайзерът изрази съгласието си да започне изясняване на английската гледна точка. Нашата цел беше да установим някакво общо политическо единодушие, за да преминем след това към споразумения с детайлен характер. Напрегнатата световна ситуация беше причинена, строго погледнато, от увереността с която френско-руската политика разчиташе на английската подкрепа, която в крайните си цели определено ни заплашваше.

Англия обаче заявява, че никога няма да подкрепи френско нападение срещу Германия, освен ако то не е провокирано от Германия. Но подобни изявления не са от решаващо значение, тъй като са правени винаги неофициално, приятелски и поверително. След като Франция, по време на Мароканската криза, току-що беше получила такова най-убедително доказателство за силното приятелство на Англия, ние виждахме, че затихването на реваншизма, току-що възроден от Поанкаре, може да стана, само ако Англия реши да установи добри отношения с Германия, но официално и директно, чрез договор. И само по този начин беше възможно да се откажем от въпроса за флота, предвид несигурната международна ситуация в която се намираше Германия, възникна от съществуващото блоково разделение.

Разговорът между германския посланик в Англия и сър Едуард Грей, който се проведе малко преди Коледа, изглежда обещавахе доста благоприятни перспективи. След това, в края на януари, сър Ърнест Кесъл, известен английски финансист, пристигна в Берлин без никакъв шум и позовавайки се на общите инструкции на Грей, Чърчил и Лойд Джордж, представи на кайзера меморандум, чието съдържание грубо се свежда до следното: признаване на английското военноморско превъзходство, отказ от разширяване на германската програма за корабостроене, ако е възможно дори намаляването ѝ; от страна на Англия – обещание да не пречи на нашата колониална експанзия, обсъждане и подкрепа на нашите колониални стремежи, подкрепа на проекти и всякакви изявления, които се свеждат до взаимни обещания да не участват в агресивни планове или съюзи, насочени срещу Англия или Германия. Кесъл взе със себе си отговор, който приветства всички стъпки, насочени към подобряване на отношенията, и декларира нашето съгласие с горните предложения, с единственото ограничение, че по въпроса за флота нашата платформа остава непроменена, плюс проектозакона за корабостроенето. Беше отправена покана до сър Едуард Грей, за посещение у нас в близко бъдеще. Скоро, чрез същия посредник, бяхме информирани за готовността на Грей да се яви за лични преговори в Берлин, ако сключването на споразумението изглежда осигурено, и за намерението на британския кабинет да изпрати военния министър Холдейн на частна мисия, за да изясни това в Германия.

По време на по-нататъшните неофициални предварителни преговори ние уведомихме Лондон, че са възможни отстъпки по въпроса за новия законопроект за корабостроенето, но само ако същевременно ни бъдат предоставени достатъчно гаранции за приятелска ориентация на британската политика. На 8 февруари лорд Холдейн пристигна в Берлин. Нашият дълъг и душевен разговор премина в най-приятелски форми и се проведе с много голяма откровеност. Холдейн упорито подчертаваше, че влиятелните хора в Англия се стремят да създават не само по-добри, но дори приятелски отношения. На следващия ден Холдейн имаше разговор с кайзера, на което присъства адмирал фон Тирпиц. Споразумението изглеждаше на добър път.

Ние направихме отстъпка, като отложихме изграждането на трите предвидени военни кораба, предвидени в нашия законопроект, първият до 1913 г., а останалите два до 1916 и 1919 г., което очевидно задоволи британския министър.

В личен разговор той изложи своите изключително радостни впечатления и изрази дълбока надежда за успеха на тези преговори, на които придаде световно историческо значение. От германска страна е изготвен подробен проектодоговор, в основата на

който е силно споразумение за взаимен неутралитет на Англия и Германия. Той беше формулиран по следния начин: „Ако една от високодоговарящите се страни участва във война срещу една или повече сили, другата договаряща се страна ще поддържа поне добронамерен неутралитет спрямо първата страна, участваща във войната, и ще се стреми с всички сили да локализира конфликта“.

Холдейн, от своя страна, предложи следната формула: „Нито една от двете сили няма да извърши непровокирано нападение срещу другата, няма да се подготви за таква или да участва в някакъв съюз срещу другата с цел да я атакува или да участва във споразумение относно нападение по море или по суша, насочено към нея, индивидуално или съвместно с друга сила“.

Останалата част от проектодоговора е посветена на колониалните въпроси, в които Холдейн ни направи обещаващи предложения като компенсация за отстъпки от страна на Германия по въпроса за Багдадската железопътна линия. В допълнение към разширяването на германските колониални владения в югозападна Африка въз основа на споразумение за придобиване на португалска Ангола, той също имаше предвид предоставянето на Занзибар и Пемба²⁰ на Германия.

По време на по-нататъшното обсъждане на формулите, предложени от двете страни, английският министър се съгласи, че неговото предложение е твърде слабо обвързващо за Англия; но от самото начало той обяви, че нашата формула е твърде широка. За да изясни виждането си напълно, той даде няколко примера. По този начин Англия може да атакува Дания, за да се закрепят там с цел създаване на военноморска база или за да окаже натиск върху Дания под друга форма, неприемлива за Германия; в този случай Германия трябва да запази свободата си на действие; и в случай, че Германия нападне Франция, Англия също не може да се смята за обвързана. Не се съмнявах, че примерът с Дания има чисто теоретично значение, но английският министър, очевидно сериозно изрази опасения, че ще нападнем Франция, след като сме уверени в неутралитета на Англия. Въпреки че в по-нататъшния ни личен разговор, не защити това подозрение, което беше достатъчно опровергано от поведението на Германия през последните десетилетия, той многократно и впечатляващо подчерта, че по-близките отношения с Германия в никакъв случай не трябва да стават за сметка на връзките на Англия с Франция и Русия. Като казах всичко това, останах с впечатлението, че Холдейн е безусловно приятелски настроен. Той направи опити да комбинира нашите формули и прие идеята за добронамерен неутралитет с уговорката, че той го разширява само до войни, в които договарящата страна не е атакуващата страна.

По въпроса за флота, който, както вече беше споменато, взе напълно благоприятен обрат в разговора с кайзера и адмирал фон Тирпиц, лорд Холдейн призна, че ако приемем нов военноморски законопроект за построяването на трета ескадра, Англия ще трябва да подсили флота си в Северно море, но това не е от съществено значение за нея. Той придава най-важното значение на факта, че Англия няма да бъде принудена да отговори с двойно повече нови кораби на свръхпрограмното строителство на нашите дредноути. Той призна, че желанието на британците за удължаване на периода на строителство на трите дредноута, предвидени в новия законопроект, ще бъде удовлетворено, ако строителството им определено е насрочено за 1913, 1916 и 1919 г.

Но заяви, че не знае как британският кабинет ще погледне на това и затова поставя въпроса дали Германия може да се въздържа от строителството на нови военни кораби през следващите три години. Ако постигнем политическо споразумение, тогава отношенията ще станат толкова приятелски, че увеличеното военноморско строителство вече няма да може да им навреди. Не навлизах в обсъждането на тези технически

²⁰ Остров в Източна Африка до бреговете на Занзибар, сега със Занзибар, са част от Танзания.

въпроси и от своя страна подчертах, че като въпрос от политическо естество, обхватът на политическото споразумение ще бъде определящ.

Сър Едуард Грей, в първия си разговор с нашия посланик след завръщането на Холдейн, изрази пълното си задоволство. Той заяви, че докладът му за разговора му с мен, му е направил дълбоко впечатление и че той ще се отнесе най-упорито по този въпрос. Той се надяваше, че военният облак, заплашващ и двата народа, може да бъде разсеян за дълго време. Той каза, че всичко допълнително зависимо от по-подробно разглеждане на нашите предположения.

Общественото мнение в Англия също беше доста приятелско. В долната камара Аскуит, в горната камара лорд Крю изразиха задоволството си от започналите преговори, а лидерите на опозицията Бонар Лоу и лорд Лансдаун сърдечно изразиха желанието си за постигане на сближаване с Германия.

Английският печат се въздържа от недружелюбни коментари, но изтъква, често не без известна тенденция, че поддържането на безусловна лоялност към Франция е задължително условие за всякакви други комбинации. Въпреки че Холдейн лично сметна нашите отстъпки по въпроса за флота за достатъчни, Британското адмиралтейство, когато разгледа подробно нашия военноморски проект, стигна до друго заключение. Въпросът за изграждането на дредноути, на който Холдейн придаваше първостепенно значение, беше оставен на заден план от Адмиралтейството, и остро критикува останалата част от проекта, особено увеличаването екипажите на корабите. Адмиралтейството заяви, че ако нашият проектът бъде приет, като ответна реакция в Англия разходите за флота ще се увеличат с над 18 милиона лири стерлинги.

Несъмнено имаше липса на доверие в реалните или въображаеми планове на нашите военноморски власти и сред германските военноморски кръгове се появиха опасения, че нашият военноморски флот, ще претърпи загуби.

Лично аз реших да направя крайни отстъпки по въпроса за новия морски законопроект, ако мога да разчитам на еквивалентна компенсация под формата на политическо споразумение. Но точно тук Англия не оправда очакванията ми.

След досадно дългите преговори, сър Едуард Грей най-накрая се съгласи на следната формула: „Тъй като и двете сили имат едно и също желание да осигурят мир и приятелство помежду си, Англия заявява, че няма да я нападне сама, без предизвикателство от Германия, и ще се въздържа от агресивна политика срещу последната. Нападение не се предвижда в нито един договор или съюз, по която Англия сега е страна, и тя няма да участва оттук нататък в каквото и да е споразумение, имащо за цел такова нападение.“

Тази формула, която ни предпазваше от непредизвиканата войнствена политика на самата Англия, но не и от нейната враждебна позиция в случай на френско-руско нападение срещу нас, не можеше достатъчно да разсее напрегнатата атмосфера, създадена в международните отношения. С оглед на това, ние предложихме допълнението, че Англия ще запази добронамерен неутралитет, „ако Германия бъде въвлечена във войната против нейната воля“.

Сър Едуард Грей обаче категорично отказа това допълнение, тъй като се страхуваше, както той обясни на нашия посланик, че това ще подкопае съществуващото приятелство с други сили.

Това беше решаващият момент. Ако английският начин на мислене за войната и мира вече се характеризира с възгледа, че отхвърлянето на непровокирана агресивна политика представлява доказателство за специално приятелство, тогава аргументът, даден като причина за отхвърляне на нашето допълнение към договора, разкри онези изненади, които Англия смята за възможни, като следствие от френско-руския съюз, и същевременно разкрива позицията на Великобритания към *Entente cordiale* (Сърдечно-

то съгласие, или Антантата). Страхове на сър Едуард Грей бяха оправдани само ако той вземаше предвид възможността за война, наложена от приятелите на Англия, и се смяташе задължен в този случай да подкрепи тези приятелски сили. Ако тези предпоставки са неправилни, става неразбираемо защо такъв силно ограничен договор за неутралитет като този, който предложихме, може да предизвика разногласия с Франция и Русия.

И това рязко разкри контраста между английската и германската политика. Германия се стреми да отслаби антагонизма между установените блокове и дори, ако е възможно, да го премахне напълно. Успехът на нашите стремежи ще допринесе едновременно както за поддържането на собствените ни интереси, така и за запазването на всеобщия мир. Англия, напротив, изтъква неприкосновеността на блока, в която самата тя участваше, и тъй като той беше насочен, както целият свят знае, срещу Германия, това означаваше продължение на предишния антагонизъм. Това беше нейната известна политика на баланс на силите.

Всеки, който е възприел мнението (и намира потвърждението си в събитията от войната), че мисията на Холдейн е била само претекст за английските държавници да попречат на прилагането на новия ни морски законопроект чрез фиктивни преговори, трябва да стигне до това заключение.

Тази гледна точка наскоро получи потвърждение в английска работа, която, защитавайки Холдейн срещу английските обвинения, стига като цяло до заключението, че задачата на Холдейн е била да поддържа доброто впечатление в Германия, докато Англия не завърши подготовката си за война.²¹

Още по-малко моя задача е да възразявам срещу такова тълкуване, макар то да противоречи на личните ми впечатления, тъй като идва от източник, близък до бившия британски военен министър. Аз от своя страна, все още съм склонен да мисля, че Англия искрено е правила опити за сближаване. Те се провалиха, защото Англия не искаше да признае необходимите последици, произтичащи от това сближаване.

Последното ще лиши Франция и Русия от увереността, че във враждебната си политика срещу Германия ще могат да разчитат на подкрепата на Англия. Но точно това Англия не искаше и както доказват страховете на Грей относно нашата добавка относно неутралитета, не можеше да позволи, обвързана със своите задължения. Това беше причината опитът за сближаване да завърши толкова неуспешно. Въпросът с флота също изигра роля, но не решаваща. Естествено, дори и сега в двете страни отново се разгоря спор между претенциите на Англия за морска хегемония и убедеността на Германия в жизненоважната необходимост тя да има силен боен флот.

Но германската военноморска политика оказва решаващо влияние върху ориентацията на общата политика на Англия преди много години. „Сърдечно споразумение“ с Франция е сключено през 1904 г., с Русия – през 1908 г. (в Ревал), а военните преговори между френския и английския генерален щаб са през 1906 г.

Франция беше уверена във военната помощ на Англия. Поне сега е сигурно, че толкова здраво установеното приятелство на Англия с Двойния френско-руски съюз може да бъде застрашено от обещанието за неутралитет спрямо нас.

Отстъпките по въпроса за флота от 1912 г., трябваше напълно да успокоят сър Едуард Грей. Както вече споменахме, от 1909 г. насам при всеки удобен случай, Грей така упорито и почти обсебващо насочваше вниманието ми към предимствата на приятелството на Англия с Двойния съюз, че аз незнаейки точните условия на споразумението между силите на Антантата, няхах съмнение, че английското решение да про-

²¹ Harold Begbie, *The vindication of Great Britain*. London. 1916.

дължава приятелските отношения с френско-руския съюз, съответства на общите политически традиции на Англия.

Но без осезаеми промени в общата политическа ситуация, имайки в ръцете си само съгласието на британския кабинет да се откаже от агресивната политика, в случай че тя не е провокирана от нищо, аз от своя страна не можех да осъществя и успешно да защита, отхвърлянето на новия законопроект за укрепване на флота.

Поведението на Англия по време на втората Мароканска криза, породило в Германия естествено общо възмущение, и мнението на големите военноморски авторитети за укрепване на бойния флот, което вече смятах за погрешно, придобило твърде популярно разпространение сред обществеността.

Може би грешката беше, че подценихме обвързващата сила на споразуменията на Англия с Двойния съюз, което беше ясно от цялото поведение на сър Едуард Грей, и започнахме да водим нашите преговори на твърде широка основа.

Беше възможно да се премахнат търканията по въпросите от практическо естество само при условие, че в близко бъдеще няма промяна в съществуващото блоково разделение на европейските сили. Това не можеше да облекчи значително нашето положение, но с течение на времето можеше постепенно да доведе до разведряване на общата атмосфера, което исках да постигна твърде прибързано, поради опасностите, които ни заплашваха от всички страни.

Когато провалът на преговорите за политическо споразумение стана почти очевиден за нас, сър Едуард Грей изрази на граф Метерних надеждата, че дори и да не се стигне до официално споразумение, посещението на Холдейн, придружено от свободен и открит обмен на мнения, ще продължи да бъде основа за бъдещи по-откровени и доверителни отношения. Тази надежда беше не само формално реализирана, но и оправдана на практика.

По време на Балканските войни от 1912-13г. на Лондонската посланическа конференция, практически възможността за съвместна работа стана много по-лесна и по-продуктивна. Подобряването на отношенията стана още по-осезаемо, когато ние, изоставяйки обсъждането на общите политически въпроси, започнахме да премахваме конкретните различия. Тогавашият ръководител на Министерството на външните работи, фон Ягов, показва политическа прозорливост, и ясно разбиране на упоритото постоянство, с което британската политика се придържаше към съществуващото блоково разделение.

Германските и британските интереси влязоха в най-близък контакт в Азиатска Турция, където нашият план за изграждане на Багдадската железница се натъкна на враждебността и страха на Англия. Едно споразумение по възникналите въпроси можеше да има по-голямо значение, защото предоставяше възможност за постигане на мирно споразумение от взаимен интерес, също с Франция и Русия. Планът на Ягов обхваща целия комплекс от въпроси, които ни предоставиха възможност за контакт не само с Англия, но и с цялата Антанта, в Западна Азия.

Упоритата както обикновено Англия, сега показва добра воля в тези преговори и напълно се съобрази с нас. Приблизително по същото време отново повдигнахме въпросите, обсъждани с лорд Холдейн, и свързани с африканските колонии. Съгласието на Англия с изразените желания за укрепване и увеличаване на нашите колониални владения в Африка, най-убедително опровергава по-късните обвинения на нашите противници, подкрепяни особено ревностно от същата Англия, че Германия е морално недостойна да има каквито и да е колониални владения.

Споразумението по средноазиатските въпроси беше към завършване и колониалният договор вече беше сключен, когато избухна войната. Така пътят на малките споразумения се оказа напълно възможен.

Вярна на принципите на мисията на Холдейн, английската политика в същото време усърдно се опита да осигури окончателното си приятелство с Двойния съюз, срещу всяка буря и лошо време.

През септември 1912 г. е сключена англо-френската военноморска конвенция, която прехвърля отбраната на Средиземно море във френски ръце, докато Англия поема защитата на френското северно крайбрежие. А през ноември същата година, както стана окончателно известно при избухването на войната, Грей и Камбон размениха писма, които окончателно установиха в документирана и напълно определена форма линията на английската политика.

Ще е несправедливо спрямо сър Едуард Грей да се съмнявам в искреността на уверенията, изразени от него в речта му от 3 август, че по време на Балканските войни той твърдо е застанал за мира и през юли 1914 г. е търсил мирно решение на проблемите. Но това е може би несъзнателна самоизмама от негова страна, когато приписва тази похвала на всички свои дейности.

Неговата приятелска политика към Двойния съюз, толкова силно подкрепена от военните споразумения, сключени дори за най-сериозните случаи, представляваше необичайно силна подкрепа за намеренията на френско-руската политика, която далеч не беше приятелски настроена към Германия, което се знаеше дори и от децата в Европа.

Дори и най-сляпо мразещите Германия, не могат да отрекат, че реваншизмът на Франция за връщане на Елзас-Лотарингия и руските претенции към Балканите и Константинопол, могат да бъдат реализирани само чрез война.

Така всъщност теорията на Грей, която чрез дейността на сътрудниците му придоби още по-груба форма, не беше в полза на мира, а засили военната опасност. Каквито и да са крайните цели, преследвани от Англия, дали основното намерение е било да накара Германия чрез силна военна коалиция да се подчини дипломатически на всички нейни претенции, или войната с Германия се е смятала за абсолютно неизбежна, действителният резултат от разпалването на агресивните тенденции, въплътени в Двойния съюз, не подлежат на съмнение. Английската политика стана още по-объркана през пролетта на 1914 г. Вече бяхме наясно какво се случва благодарение на публикуваните руски документи.²² Те разкриват, че Русия е използвала посещението на английската кралска двойка в Париж през април 1914 г., имащо ясна политическа цел, предвид и присъствието на външния министър сър Едуард Грей. Тя искаше чрез френското правителство да повдигне въпроса за сключването на англо-руска морска конвенция, както се изрази граф Бенкендорф²³ в разговор с г-н Сазонов²⁴, „да замени все още твърде теоретичните и мирни идеологически основи на Антантата с нещо по-осезаемо.“

Грей симпатизира на руското предложение, горещо подкрепено от френското правителство, и получи съгласието на английския кабинет. Докато военните и военноморските власти влизат в преговори, правителствата се държат настрана, за да не създават подозрения в съществуването на политическо споразумение между тях.

След като научихме за това, ние публикувахме предупреждение в един от германските вестници и посланика ни принц Лихновски беше инструктиран да изясни на сър Едуард Грей, че имаме основания за някои подозрения относно тези тревожни събития.

Грей, беше недоволен, че истината за толкова старателно скритата тайна от 11 юни, беше бързо разкрита, и даде много объркано обяснение в английския парламент, отричайки съществуването на каквито и да е тайни договорености на английското правителството от парламента.

²² „*Deutsche Allgemeine Zeitung*“ от 18 до 29 декември 1918 г.

²³ Руският посланик в Лондон.

²⁴ Руският външен министър.

Още същият ден граф Бенкендорф телеграфира на г-н Сазонов, по молба на Грей, да се прикрие споразумението, което вече беше сключено с Франция, и започналите преговори с Русия.

Според информацията, която имаме, морският договор не се е състоял. Но готовността на английския кабинет да го сключи, беше обещаващ знак за Русия относно британските намерения и настроения. В края на краищата Русия току-що получи възможност и съгласието на Англия да води активна политика в Балканските войни, предизвиквайки пряко общоевропейски усложнения.

Само няколко седмици по-рано г-н Сазонов използва инцидента с Лиман фон Сандерс²⁵, за да създаде своите явно войнствени проекти. Независимо, че сър Едуард Грей не одобряваше самодоволството на Сазонов, настъпи истинско насърчаване на войнствените руски тенденции, след като подтикнат от Франция, той с радост се съгласи на предложената морска конвенция с Русия, осигуряваща необходимия брой английски кораби, за да стоварят руските войски в Померания.

Това беше същото ястие, като размяната на нотите с Камбон, само че още по-горещо. Пълното задоволство на Русия и Франция, които напълно разбират, че предвид общественото мнение на Англия, Грей не може да сключи истински договор, е видно от думите, в които граф Бенкендорф описва на Сазонов успеха на английското посещение в Париж: „Съмнявам се дали може да се намери по-силна гаранция за съвместни военни операции в случай на война от общия дух на това споразумение, сега е подсилено от договорените военни мерки“.

Дълбоката и грижливо пазената тайна, с която сър Едуард Грей забули всички, военни споразумения с Франция и Русия (както сам признава, е информирал дори правителството за размяната на писмата с Камбон много по-късно), и намерението му да прикрие тези споразумения, дават основание да предположим, че английското обществено мнение, което не е склонно към дългосрочни политически ангажменти, инстинктивно е усетило опасността от всякакви военни споразумения, и не е искало война. Колкото е по-трудно е да се разбере истинското обществено настроение в чужда страна, толкова повече трябва да се въздържахме от преувеличения. Навсякъде има шумни шовинисти и умиротворяващи пацифисти... Но между тях има огромна средна прослойка от тези, които работят и мълчат, които искат мир и влизат във война само когато сигурността и честта на страната го изискват.

Да се заключи от поразителните и понякога цинично откровени публични изявления на английската военна партия, че английският народ като цяло е войнствен, е толкова абсурдно, колкото и виковите на Антантата за кръвожадните германски хуни и варвари, показващи нейното морално безумие.

Но въпреки че широките маси запазиха мълчание, докато шовинистите тръбяха за омраза и разрушение по целия свят, а пацифистите проповядваха мирно споразумение, една непрекъснато нарастваща Германия изглеждаше на Англия, като неканен и неудобен странник, който нахлува в убежището на неразделното британско господство над световната търговия и моретата. Това настроение се усещаше ту по-силно, ту по-слабо, но като цяло даваше тон навсякъде, въпреки разнородните и неизгодни сделки, които се правеха с братовчеда от другата страна на Северно море.

Това обществено мнение на самия английски народ даде основата за политика на все по-голямо приятелство с Франция и Русия, общност която стана толкова близка, че

²⁵ Ген. Лиман фон Сандерс е изпратен в Турция по молба на османското правителство и султана, да реформира турската армия. Престоят му в Константинопол от март 1913 г. предизвиква острите протести на руското външно министерство, което вижда в мисията, опасност от заемането на Проливите от германски войски.

английските държавници не можаха в крайна сметка да устоят на фаталните стремежи на своите приятели.

Глава IV. ТРИПОЛИ, БАЛКАНСКИ ВОЙНИ, РУСИЯ

Докато преговорите ни с Франция все още бяха в разгара си, Италия протегна ръце към Триполи. Изглежда, че започна известен разнобой в Тройния съюз. В лагера на Антантата беше отбелязано с явно злорадство, че Италия тръгва по път, който, ще я отклони далеч от нейните съюзници. Договорът на Тройния съюз, в точния си смисъл, строго погледнато не пречи на това италианско начинание. Италия не беше длъжна да търси нашето съгласие за своите действия в Африка, и не го направи.

Но ние трябваше да предприемем стъпки, за да гарантираме, че при преследването на своите африкански цели, Италия няма да влезе в конфликт с общите, договорни интереси на Тройния съюз. По време на войната с Турция имаше моменти, когато стана трудно да се поддържа споразумението между нея и Австро-Унгария. Когато войната в Киренайка се проточи и Италия за да постигне разрешение, щеше да се противопостави на Турция и на европейската ѝ територия, въпросът за статуквото на Балканите, по който имаше специални споразумения между Италия и Австро-Унгария, стана особено остър. Отново и отново трябваше да поемаме ролята на посредник, за да предотвратим, тези различия между нашите съюзници да не се превърнат в сериозна опасност. Въпреки своето нежелание, французите ни помогнаха по този въпрос.

Не мога да кажа дали Антантата е насърчила Италия да тръгне към Триполи. Мирният изход на Мароканския конфликт вече беше ясен, и преувеличаването на инцидента в Триполитания, вече не представляваше особен интерес за Франция.

От няколко години и двете западни сили (Франция, Англия) признаха легитимните претенции на Италия към Триполитания намираща се все още под властта на Турция, остатъка от нейните бивши владения в Африка, и италианските претенции бяха, без съмнение част от общата програма за разделяне на африканското крайбрежие. Но трябва да подчертая, че французите се оказаха лоши приятели. След като си осигуриха плячката, те се опитаха да намалят италианския дял. Както в морето, така и в Тунис те създаваха неприятности на италианците и им пречеха, явно и тайно, в намерението да окупираат трайно Триполи. Французите искаха да попречат на италианците да постигнат успеха си лесно и бързо.

Те се страхуваха, че Италия ще има претенции към Тунис и всеки път, когато „латинската сестра“ започваше да говори за това, французите изживяваха лоши чувства. В резултат на това се оказа, че Италия отново осъзна колко ползи може да ѝ донесе Тройния съюз. Когато държавният секретар фон Кидерлен пристигна в Рим през януари 1912 г., той беше посрещнат с истинска сърдечност. Кралят и министрите се надпреварваха да изразят своята увереност в силата на съюза и приятелството, а в италианските военни кръгове оживено говореха за новото голямо военно значение на Италия за нейните съюзници, тъй като сега, ако се наложи, сега тя може да застраши Тунис и дори Египет от Триполи и Киренайка.

Срещата между германския кайзер и крал Виктор Емануил през март премина доста задоволително. И двамата монарси бяха по-близки от всякога един до друг в разговорите на политически теми. Кралят не криеше дълбокото си възмущение от френската намеса. Когато Антонио Сан-Джулиано²⁶ пристигна в Берлин по-късно през ноември, подновяването на Тройния съюз беше окончателно уредено. И ако това подновяване на съюза успя да бъде извършено скоро след края на Триполитанската война, две

²⁶ *Италианският външен министър.*

години преди изтичането на официалния срок, въпреки известната съпротива, особено в Северна Италия, урокът научен от Италия през нейните африкански приключения, очерта възможност за неговото подновяване. Първоначалната му сила обаче вече не можеше да бъде възстановена. Вече имаше твърде много задължения, които обвързваха Рим. Бяха прокарани всякакви нишки с не само към западните сили, но и към Русия. Вярно, няхаме категорична информация докъде е стигнала любезността с руснаците в Ракониджи.²⁷ Едва наскоро публикуваните документи от болшевиките ни дадоха възможност да научим, че тогава, през октомври 1909 г., Италия е осигурила съгласието на Русия за своите триполитански желания, с обещания по въпроса за Пролливите.

Въпреки това, дори и без такива категорични данни, надеждността на Италия предизвиква много скептично отношение. Окупацията на Триполи от Италия предизвиква сериозно усложнение за отношенията ни с Турция. Печата на Антантата веднага положи активни усилия да покаже на турците, цялата ненадеждност на такова приятелство, което не е в състояние да ги защити дори от посегателствата на собствения съюзник. Но доверието, с което се ползваше в Константинопол държавният секретар фон Кидерлен и нашият пратеник барон фон Маршал, беше достатъчно голямо, за да парира този удар.

Но над Турция бяха надвиснали толкова сериозни опасности, че борбата за нейните африкански покрайнини беше оставена напълно в сянка. За Високата Порта нямаше друг избор, освен да разчисти сметките си с италианците възможно най-бързо, за да може да се защити от по-близки и по-страшни врагове.

През февруари 1912 г. започва подготовката на Балканските държави за съвместно нападение срещу Турция. Някои признаци за това започнаха да достигат до нас доста рано, а през лятото вече получихме известни сведения за сключването на Балканския съюз. Имаше и достатъчно основания да приемем, че Русия стои зад всичко това.

В деня, в който Черна гора обяви война на Турция, г-н Сазонов минаваше през Берлин и г-н фон Кидерлен му каза, че защитата на неспокойните Балкански народи му изглежда далеч от безопасно. На това руският министър не можа да отговори с нищо друго освен с това, че Русия най-категорично забранява на Балканските държави всякакви агресивни мерки. Няма значение дали черногорският княз е взел предвид тази забрана или не, отговорът на Сазонов вече съдържаше ясно признание, че цялата тази игра се играе не без участието на Русия.

По време на срещата на монарсите в Балтийският порт през юли 1912 г.²⁸, Сазонов се преструва, че съвсем открито обсъжда общата политическа ситуация. Той обаче не ми каза нито дума за плановете на Балканските държави, които несъмнено знаеше, а Русия до последно решително отричаше съществуването на Балканския съюз под нейно ръководство.

И каква тясна връзка е имала тя с тези заговорници от това огнище на европейско напрежение, показват документи, публикувани наскоро от болшевиките.

Сред тях е сръбско-българският съюстен договор от март 1912 г. Тайно приложение към този договор определя ролята на Русия, ако се стигне до война с Турция. Ако се постигне споразумение за въоръжено нападение, Русия трябва да бъде уведомена и

²⁷ Ракониджи е резиденция в Пиемонт на Савойската династия. През 1909 г., тук идва Николай II и подписва руско-италианското споразумение с крал Виктор-Емануил II. Двете страни обещават да бъдат „благосклонни“ към интересите на другата. Русия обеща да се отнася благосклонно към „интересите на Италия в Триполитания и Киренаика“. Това всъщност е съюз между Русия и Италия, насочен срещу Турция и Австро-Унгария. Така Италия си осигури неутралитета на Русия в предстоящата окупация на Триполитания и Киренаика (св. Либия). След 2 години ще започне итало-турската война от 1911-12 г. за Либия. Италия обещава да подкрепи Русия по въпроса за Дарданелите.

²⁸ Срещата между Вилхелм I и Николай II, се състои на 21-23 юни 1912 г. в пристанището Балтийският порт, сега Палдиски в Естония.

ако последната не намери пречки за това, съюзниците ще започнат планираните военни действия. И след това по-нататък: „Ако не се постигне споразумение, въпросът ще бъде отнесен до Русия; Решението на Русия е задължително и за двете договарящи се страни.

Руската ръка внимателно и благоразумно ръководеше цялата работа. Във всички спорни въпроси на императора е дадена компетентността на арбитър. Дори при установяването на границите между балканските държави след войната, окончателното решение също се прехвърля върху него: „Двете договарящи се страни: се задължават да признаят за окончателна граница линията, която Негово Величество Царят благоволи да установи.“

По същия начин и други договори, сключени по-късно, през лятото на 1912 г. от балканските държави, преминават под пряката опека на Русия. Те също преговаряха със Санкт Петербург подялбата на пляката. Това беше огромна стъпка, която Русия направи по пътя към установяване на своето господство на Балканите и към ликвидирането на Европейска Турция, съзнавайки напълно, че от Балканската война може да се породи Европейска война.

И така, през ноември Сазонов пише на граф Бенкендорф в Лондон, че ситуацията му изглежда много сериозна и че войната може да бъде най-добрият изход. Инцидентите по собствените ни граници, дори и да не бяха от голямо значение, все пак в достатъчна степен характеризираха настроенията преобладаващи в Русия.

В нарушение на установените принципи, без да ни уведоми предварително, Русия извърши редица големи пробни мобилизации в Полша през лятото на 1912 г., което предизвика значителна тревога и ни накара да отправим сериозни предупреждения. И в същото време, през септември същата година, съпругата на великия княз Николай Николаевич (черногорската княгиня Анастасия), който присъства като представител на царя на френските маневри, направи много значим предизвикателен жест в Нанси към „изгубените провинции“.

Френският печат не пропусна възможността да отпразнува шумно политическото значение на този инцидент. От само себе си се разбира, че съюзническа Франция винаги е била информирана за балканските събития и участието на Русия в тях. Но приятелската Англия също не беше заобиколена от лековерна информация.

Веднага след сключването на горепосочения сръбско-български договор г-н Сазонов уведомява в общи линии английското правителство за съдържанието му, а веднага след началото на самата война изпраща допълнително и подробности заедно с план за разделяне на придобивките с молба за подкрепа на желанията на Балканските народи и Русия. Как Англия е отговорила на това искане, не знаем. Но ако впоследствие сър Едуард Грей се опита с нас да предотврати резултатите от Балканските войни, да не доведат до разрушаване на общоевропейския мир, той беше запознат с плановете, вдъхновени от Русия, които обърнаха целия Балкански полуостров с главата надолу и само една малка искра, беше достатъчна да възпламени този барутен погреб, който щеше във всеки един момент да подпали Европа.²⁹

По време на цялата Балканска криза, Франция много решително и твърдо подкрепяше своя руски съюзник. През ноември 1912 г. Поанкаре дава много категорични уверения на Изволски, че ако Русия започне да воюва, Франция ще направи същото, тъй

²⁹ Преобладаващото враждебно настроение в Англия към Германия, още тогава е илюстрирано от вече добре известното послание на Сазонов до царя през септември 1912 г. При посещението с в Англия, на срещата в двореца Балморал, Сазонов пита, какво Русия може да очаква от Англия в случай на въоръжен конфликт с Германия и докладва на царя: „Грей без колебание заяви, че когато възникнат определени обстоятелства, Англия ще направи всичко възможно, за да нанесе най-чувствителния удар върху германската мощ.“ Кралят се изрази дори по-категорично от своя министър. В случай на война британците „ще потопят всеки германски търговски кораб, който попадне в ръцете им“.

като знае, че Германия стои зад Австро-Унгария по този въпрос. Същото беше казано и на италианския посланик. Как самата Русия определя отношението на Франция може да се види от съобщението на граф Бенкендорф, до г-н Сазонов от 25 февруари 1913 г. Руският посланик, описвайки общата ситуация и току-що преживяната криза, казва: „Франция безусловно се съгласи на въоръжена подкрепа и това е единствената сила, която ще го направи ако започне война.”

Подробно описание на променящите се етапи от двете Балкански войни е извън обхвата на тази работа. Поради бързото разпадане на Турция и последвалите междуособици между победителите, ръководството на Балканския съюз се изплъзва от ръцете на неговите пазители. В края на краищата амбициозните народи на Балканския полуостров не бяха толкова слабохарактерни инструменти в ръцете на могъщите руски управници, че по тяхна команда да ограничават националните си стремежи и да укротяват взаимната си омраза. Дори мощната дума на царя не беше достатъчно силна, за да обуздае Сърбия и България. Покровителството на Балканския съюз в такъв момент се превърна в неблагоприятна работа и под влияние на объркването и невъзможността да насочат събитията предвид бързия им ход в желаната посока, Русия решава да създаде нещо като концерт на европейските сили.³⁰

Впечатлението за обща безпомощност беше преобладаващо за дълъг период от време. Кутията на Пандора беше отворена, но никой не знаеше как да я затвори отново. Първоначалният опит за запазване на статуквото, основан на подценяване на стремящите се към политическа независимост Балкански народи, скоро е изоставен. Предложението да се направи декларация за пълна незаинтересованост, насочена главно срещу Австро-Унгария, беше елиминирано без значителни затруднения. При разрешаването на Албанския въпрос надделя гледната точка на Австро-Унгария и Италия, които, изтласквайки собствените си различия на заден план, съвместно се противопоставиха на подкрепяните от Русия искания на Балканските съюзници към разделяне на Албания, въпреки че провъзгласената независимост на страната, предвидена в случай на спешност в едно старо споразумение между двете адриатически сили, и трябваше да се счита само за фиктивно решение на проблема.

Понякога дипломатическите средства изглеждаха изчерпани, но в крайна сметка желанието да се предотврати избухването на общеевропейска война в момента надделя. По време на Балканските войни, кайзерът зае изключително предпазлива позиция и беше много загрижен за запазването на мира. Ясно си спомням дългия разговор с него през ноември тази година, когато той категорично заяви, че заради Албания и Дурацо не си струва да се предприема кампания срещу Париж и Москва. Той не намери за възможно да отговаря за това пред германския народ. За да избегнем военни изострения, на моменти трябваше да оказваме енергичен натиск върху Виена. Немалки затруднения в това отношение създава предизвикателното поведение на Русия, която още през пролетта на 1912 г. започна военните си приготовления.

Но ние не дадохме ни най-малко основание да се съмняваме, че решително и твърдо ще застанем зад нашите съюзници, „ако, защитавайки интересите си, те бъдат неочаквано нападнати от трета страна и по този начин самото им съществуване бъде застрашено“.

Когато през декември същата 1912 г. формулирах нашата гледна точка в Райхстага, това предизвика силно недоволство в Петербург, но имаше известни последствия. Усетиха военната си неподготвеност и утихнаха. В края на краищата на Балканите изскочиха твърде рано: следователно трябваше да се забавят.

³⁰ Преговорите в Лондон под наблюдението и ръководството на посланиците на европейските сили.

От тази преждевременна акция не беше възможно да се получи резултатът, желан от нейните инициатори. Според плана на участниците в Балканския съюз първата му задача е да разделят помежду си Европейска Турция, а втората – да се осигури тил срещу Австро-Унгария. Такъв беше замисълът на Русия и може да се каже и на цялата Антантата. Идеята беше да се формира единен затворен Балкански фронт срещу Централните сили. Но последната цел не беше постигната. Съотношението на силите се промени значително не в полза на Централните сили. Турция беше изключително отслабена и освен Константинопол, имаше само малка ивица земя, останала в Европа. Засега Антантата все още не е заинтересована от отнемането на това последно парче европейска територия. Позицията на „пазач на Проливите“ все още беше запазена за нея. Въпреки ужасяващите загуби, Турция все пак успя да постигне скромнен успех в края на Втората Балканска война, и разшири европейския си хинтерланд. Надеждите на България бяха попарени и нейното доверие в Русия беше силно разклатено. Армията, свивайки знамената си, очакваше по-добри времена в дълбок гняв към ликуващите сръбски врагове и към Румъния, която довърши българското поражение.

Сърбия, напротив, направи огромна крачка напред. Тя можеше да осъществи по-нататъшните си планове само чрез война с Австро-Унгария. С повишено самочувствие тя започна да се подготвя за бъдещите си задачи.

Румъния заграби от България всичко, или дори повече от необходимото, което можеше да използва. Враждебността на нейната позиция спрямо Австро-Унгария вече стана съвсем ясна. Предотвратяването на окончателното ѝ дезертиране на страната на Антантата беше всичко, което германската дипломация все още можеше да се опита да постигне. Само крал Карол, който вече беше доста стар, поддържаше връзката с Германия единствено със своята личност.

Териториалното разширяване на Гърция, беше благоприятно за династията, която управляваше в Атина, и така засили приятелското отношение към Германия, въпреки че тази страна, беше постоянно подложена на натиск от страна на Антантата и не беше способна на съпротива. Това е положението след Втората Балканска война.

Няма съмнение, че вторият Букурещки мир означава само кратка почивка. Тъй като ставаше въпрос за предотвратяване на глобален пожар, Лондонската посланическа конференция, която беше органът на великите сили за локализирането му, този път все още успя да се справи със задачата си. Отделните прескачащи искри все още можеха да бъдат угасени, но накрая цяла Европа започна да усеща тревогата, че борбата на Балканите е само предшественик на още по-фатални събития.

По време на Балканската криза ние определено се стремихме да посредничим между жизнените интереси на Австро-Унгария и претенциите на Русия, което беше напълно съвместимо с общото мнение, което имах от самото начало на нашите отношения с нашия австроунгарски съюзник, от една страна, и нашия руски съсед от друга. Бях дълбоко убеден, че въпреки пукнатините в сградата на австроунгарската монархия и явните и тайни симпатии на нейните славянски части към руския панславизъм, съюзът между Германия и Австро-Унгария, основан от Бисмарк, трябва да бъде запазен на всяка цена.

Въпреки проявите на взаимно привличане, искащи сливането на германска Австрия с Германия, осъществяването им, ще е истинска лудост, тъй като ще разруши този съюз, в момента в който Антантата е успяла да постигне толкова силно единство, и за такъв внезапен обрат, нямаше какво да мислим.³¹

³¹ Идеите за сливане на германоезичните части на Австро-Унгария с Германия и разпадането на Двойната монархия се издигат от австрийските националисти, които виждат нежизнеспособността на многонационалната изкуствено съшита империя.

Най-много може да се зададе въпросът на Англия: възможно ли е да се промени групировката на европейските сили на съвършено нова основа?

Как и защо опитът в тази посока се провали и вече беше показано по-горе. Що се отнася до Русия, тя беше свързана с Франция, която не откъсна очи от Вогезите, съюз който пусна все по-дълбоки корени в настроенятия на хората от двете страни. Този съюз беше циментиран почти всяка година с нови финансови връзки и през последните две десетилетия определяше определен курс на руската политика както в нейните дипломатически изяви, така и във военните събития.

През пролетта на 1914 г. Сазонов, казва на един германски финансист, който иска да се включи по-тясно в руските държавни дела, че ако оставим Австро-Унгария на произвола на съдбата, той от своя страна също ще изостави Франция. Дори ако германската политика можеше да види в този намек, особено странен от устата на г-н Сазонов, не обикновен трик в духа на дипломатите от старата школа, а наистина сериозно намерение, тя можеше да направи само едно заключение: че руският държавник дълбоко се заблуждава по отношение на здравината на френските вериги и по отношение на степента на собственото си всемогъщество.

По необходимост нашата роля по отношение на Русия се свеждаше до това да се опитваме, запазвайки пълната съюзническа лоялност, да обуздаем ентузиазма на Австро-Унгария, което многократно правехме с успех по време на кризите на Балканите, а също и да предложим на Петербург нашето посредничество ако е необходимо, без то да срещне там съпротива.

В тази насока беше изготвено известното Потсдамско споразумение от 4 ноември 1910 г. Както в нашите по-късни преговори с Англия, ние имахме предвид и тук установяването на взаимно политическо разбирателство, за да създадем добросъседски отношения, да стигнем до съгласуване на практическите интереси в отделните конкретни случаи.

Но Франция и Англия направиха всичко възможно да парализират прилагането на вече напълно готовия договор. Удивителните коментари на френския и английския печат за срещата в Потсдам разкриха твърде явно недоволство в официалните сфери на двете страни, към всяка наша стъпка, която може да промени отношенията им с техния съюзник и приятел, поради подобряване на отношението му към Германия.

Русия отново възприе хладно безразличен тон. Руснаците избягваха писменото документиране на Потсдамското споразумение по политическите въпроси под предлог, че една проста дума на царя е напълно достатъчна.

Това е същият феномен, който след това се повтори, когато Англия забави и се намеси в нашия спор с Франция по отношение на Мароко. Личните отношения между двете правителства се подобриха, но това не беше решаващо по въпросите на висшата политика. Царят непрекъснато ми показваше признаци на своето лично доверие, многократно ме уверяваше, че винаги и навсякъде е готов да използва авторитета си в полза на мира и до зимата на 1913–1914 г. аз лично поддържах приятелски отношения с г-н Сазонов.

Царят обаче беше слабохарактерен и непостоянен, а г-н Сазонов имаше раздразнителен много подозрителен характер. Според мен личните качества на председателя на Министерския съвет граф Коковцев заслужаваха пълно доверие и дори сега съм уверен, че руската политика през 1914 г. щеше да тръгне в друга посока, ако той се ползваше с по-голямо влияние и беше останал за дълго време начело на правителството.³² Доколкото г-н Сазонов е бил склонен към неоснователна възбудимост, се разкри през есента на 1913 г. Още през юли кайзерът постигна споразумение в мое присъствие с

³² Именно за това е сменен и заменен с послушния Горемикин. (б. пр.).

царя и краля на Англия, относно плана за установяване, в съответствие с желанията на Турция, германска военна мисия в Константинопол и нито единият, нито другият монарх нямаха нищо против. Напротив, това се разглеждаше само като подновяване на предишната военна мисия на „Голц паша“, което се смяташе за съвсем естествено. Но у Сазонов, с когото разговарях в Берлин на връщане от Париж, само защото не съм обсъдил това предположение с него, породил подозрението, че искам да го заобиколя. За това, разбира се, не можеше да става и дума. Имах основания да смятам, че г-н Сазонов вече е наясно какво се е случило и нямах никакви основания да правя предмет на политически разговор, от въпрос който вече е решен.

Сазонов обаче започна да бие тревога в печата и се опита да премести този въпрос в сферата на висшата политика. Успях чрез лични преговори с граф Коковцев, който скоро след това минаваше през Берлин, и като изпълних желанието му, ръководителят на мисията все още да не се натоварва с функциите на активно командване, да уреди нещата така, че царят определено изрази задоволството си пред граф Пурталес³³, относно разрешаването на инцидента.

Подозрителността на Сазонов не се вписваха добре в собствената му резервираност изразена на срещата в Балтийский порт, по отношение на балканските събития, които се развиха по негова инициатива. Въпреки че беше информиран от граф Коковцев, че съм съгласен да премахна основните причини за недоволството на Русия, той остана на предишното си мнение и се опита да убеди царя, че политиката на Германия по въпроса за военната мисия не е искрена и е насочена към подкопаване на единодушието на Тройното съглашение. За него беше ясно, че Русия не може да възрази принципино срещу германската военна мисия. Но той използва всички средства, за да предотврати предаването на военното командване в Константинопол на германците.³⁴

В началото на 1914 г. Сазонов представя доклад за преценка от царя с предложение да се привлече подкрепата на Франция и Англия и да се подготви възможността за сериозна военна офанзива. Доколкото е известно, вече се е говорило за окупиране на турски пристанища. Несъмнено се обсъждаше и възможността за европейска война. Какво решение е взел царят, остава неизвестно и е възможно проектът на Сазонов да е загубил значение в резултат на уреждането на инцидента с Лиман фон Сандерс, последвало точно в тези дни.

Но до каква степен не този престорен страх от германско предизвикателство, а желанието за собствена експанзия е бил истинският ръководен мотив на руската политика, би трябвало да покаже по-нататъшният ход на събитията, тъй като сега ни е известен. Недоволно от премахването на разногласията по въпроса за военна мисия, която получи известно одобрение от царя, руското правителство продължи подготовката си за окупацията на Проливите, разбирайки, че такава операция е възможна само в рамките на общоевропейски конфликт.

Според протокола от срещата, проведена на 21 февруари 1914 г., публикувана от болшевиките, Сазонов открито заявява, че завладяването на Проливите е осъществимо само чрез европейска война. И началникът на Генералния щаб също потвърди, че само в условията на европейска война е възможна окупацията на Константинопол. Въпреки това „планът за овладяване на Проливите в близко бъдеще“, според текста на протокола, бил обсъден подробно. Царят одобрил всички решения за предприемане на обширни подготвителни мерки. Но в дневника на заседанието от 21 февруари 1914 г., който Сазонов представя на 5 март заедно с меморандума си до царя, в който още по-подробно се обсъждат мерките и приготовленията, необходими за окупирането на Про-

³³ Германският посланик в Петербург.

³⁴ Става дума за мисията на ген. Лиман фон Сандерс.

ливите, вече говори за „очакваната криза“, която „вероятно в много близко бъдеще“ ще доведе до решение на въпроса за Проливите.

Придобиването на Проливите е историческата задача на Русия. Очевидно Русия ще реши този въпрос по време на европейската война. В този случай английският и френският флот ще трябва да попречат на флота на Централните сили да развие своите действия по време на войната. Не може обаче да се разчита на по-широка подкрепа за тях в операциите срещу Проливите. Успехът на тези операции естествено е в тясна връзка с международната обстановка. „Подготвянето на благоприятни условия за това сега е задача на Министерството на външните работи, което напълно е определило целите си по този въпрос. Всякакви коментари по този въпрос са излишни.

Първоначално никаква информация за тези политически приготовления не достигна до широки обществени кръгове. Това, което обаче привлече вниманието (което може да се обясни само с гузна съвест), беше вълнението в Санкт Петербург, предизвикано от статия, появила се в „*Kelnish Zeitung*“ в началото на март 1914 г., която алармира за руските военни приготовления и военни намерения; научава за нов голям заем, сключен във Франция със задължение за изграждане на железопътна линия със стратегическо значение на германската граница; ясно се забелязва враждебно отношение към германската търговия, идващо от правителството.

През март и юни в „Биржевые ведомости“ се появяват статии за военната готовност на Русия и Франция от военния министър Сухомлинов, което предизвиква голямо вълнение. Приблизително по същото време петербургската дипломатия работи усърдно в Париж, за да обвърже още по-здраво Англия с френско-руския съюз, сега чрез военни споразумения. В момента все още не знаем доколко Франция и Англия са били наясно с руските планове по отношение на Проливите. Въпреки това вероятно не е случайно, че по-голямата част от френския печат през пролетта на 1914 г. възприема много категоричен войнствен тон. И кабинетът в Санкт Петербург съвсем съзнателно искаше да отвори шлюзовете на военния потоп, за да преведе руския кораб през морето от кръв към Златния рог.

Глава V. НАЧАЛОТО НА ВОЙНАТА

Бъдещето на Австро-Унгария интересува политическата литература на нашите противници много преди войната. Въпросът дали е необходимо да се допринесе за разпадането на властта на Хабсбургите или да се стремим да я запазим, се обсъжда съвсем открито. Убедението, че денят на смъртта на император Франц Йосиф ще бъде фатален за цялата монархия, е разпространено не само сред нашите врагове. В Германия също се говореше много за предстоящите събития и особено печата от пангерманисткия лагер, без да се интересува изобщо от впечатленията в чужбина, предявяваше широки претенции към наследството.

Във Франция, преди сключването на *Entente cordiale* (сърдечното съглашение), се чуха гласове предлагащи Австро-Унгария да се отдели от Тройния съюз и да се присъедини към френско-руския съюз. За тези цели Виена не без успех използва тези небрежни пангерманистски лудории срещу германския си съюзник, като същевременно спекулира с чувствата на определени кръгове, които не можеха да забравят Кьониггрец.

Ако имяхме късмета да разрушим Тройния съюз, тогава пред прословутия „германски стремеж на изток“ щяха да се издигнат непреодолими препятствия.

Но по-късно, когато австрийските и балканските славяни започнаха все повече да привличат интереса на западната журналистика, автономистките идеи отново придобиват превес. Със сключването на Тройното споразумение (Антантата) възгледите бяха напълно установени. Общата парола беше: подкрепа на всяка цена за славянските еле-

менти на Дунавската монархия. Всяко насърчаване на тези центробежни тенденции не само разпадаха конгломерата на австроунгарския съюз, но и подкопава общата позиция на Централните сили. Естествено и необходимо допълнение е едновременното насърчаване на славянските държави на Балканския полуостров, заинтересувани от разпадането на Дунавската монархия.

Малко далновидна икономическа политика на Австро-Унгария по отношение на Сърбия предостави плодородна почва за неуморно активния руски посланик в Белград, Хартвиг, да разпалва антагонизма срещу Хабсбургите с все по-голям успех, а Черна гора, макар и малка сама по себе си, се превърна в щедро субсидиран филиал на столицата на панславизма Москва. От само-себе си се разбира, че този процес на развитие не е бил съвсем лесен. В края на краищата, не толкова отдавна, след като беше елиминирана чрез убийство династията Обреновичи, Англия за дълго време изостави дипломатическото си представителство в Белград. Въпреки това английските и френските политици все по-често от екскурзиите си в славянските области на Дунавската монархия започнаха да имат толкова приятни впечатления, усърдно подхванати от печата, че населението на тези славянски страни с нетърпение очаква неизбежното разпадане на Хабсбургската монархия, предполага се след смъртта на възрастния император. В самите славянски региони те не се ограничаваха до простото проучване на бъдещите възможности, но чрез печата, брошурната литература, съюзите и събранията най-категорично започнаха да подготвят умовете за политически бунтове.³⁵

Но трябва да се има предвид, че положението на славяните в Австроунгарската монархия в никакъв случай не е безнадеждно. В кръга, приближен до престолонаследника, както е известно, бързат с план за преустройство на целия държавен организъм, което да даде възможност на славянските елементи за по-свободно развитие. Тези планове обаче са изградени на предпоставката, че монархията ще намери в себе си достатъчно твърдост и сила да върне славянските части от своето население към идеята за австрийска държавност.

И именно това панславизмът и поддържаната от него великосръбска пропаганда се опитваха да предотвратят по всякакъв начин. Престолонаследникът започна да пречи на мнозина. Ръката му се смяташе за достатъчно силна, за да овладее отново стихииите, склонни към разпадане. Освен това основното противопоставяне между славянството и германизма беше рязко изразено. Разбира се, една общност от икономически интереси, с подходящо грижовно отношение към тях, с течение на времето постепенно ще преодолее грубия народен антагонизъм, който има своите корени в далечното минало.

Но национализмът на австрийците и съседните им балкански славяни надделя и пое в антигерманска посока, защото Русия го използваше за своята завоевателна политика на велика сила, опитвайки се да отслаби Дунавската монархия, а Франция и Англия го насърчаваха като мощно средство за подчиняване на Германия чрез изтощение на нейния съюзник.

При тези обстоятелства на 28 юни в Сараево се извърши убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд. Бомбите за атентата бяха доставени в Босна от сръбски офицери и цивилни служители. Палачите могат да се радват на покровителството, оказано им от съюза „Народна отбрана“, подкрепян от сръбското правителство и открито проповядващ отцепването на сръбските части от Австро-Унгария. Убийството е кървав симптом на назряващото убеждение сред привържениците на великосръбската идея, че тяхното време е дошло.

³⁵ *На въпросът за славянските интриги е посветена на много обширен литература. Кратко резюме на въпроса може да се намери в статиите на Иберсбергер, в колективния труд „Deutschland und der Weltkrieg“ (Германия и световната война).*

Но часът удари и за Дунавската монархия: ако тя го понесе, без да реагира на този унищожителен натиск върху нейното съществуване, тогава нейният крах е неизбежен. Ако беше решила да вразуми великосръбските размирници и ако никой не ѝ беше по-речил, щеше да успее да потуши пожара, който заплашваше да погълне не само собствения ѝ дом, но и цялото мирно население на Европа. От момента, в който обаче някой член на Антантата се противопостави на този последен опит на Австро-Унгария да запази целостта си, целият австроунгарски проблем ще излезе извън границите на чисто теоретичните конструкции и ще изисква решения в световно-исторически мащаб.

Всичко зависеше от Русия. Мирното разрешаване на сръбския въпрос отново беше във властта на руската политика. Самият Сазонов признава в един разговор с граф Пурталес, че сръбското правителство заслужава добро наказание. И една дума от Петербург беше достатъчна, за да накара сърбите да удовлетворят Австро-Унгария, което щеше да направи възможен някакъв по-нататъшен *modus vivendi* (начин на живот). От друга страна, ако управляващите предпочитат да се ръководят от предписанията на „историческата мисия“ на Русия, която според старата панславистка формулировка изисква не само защитата на Балканските славяни, но и подкрепата на славянските народи на Австро-Унгария, то в този случай въпросът, беше дали да се запази европейския мир изобщо.

Сега се знае, че г-н Сазонов търсеше възможност да наруши този мир в Европа, защото мечтаеше да придобие Константинопол, а за това му беше необходима европейска война. Това веднъж завинаги обяснява всички действия на руската политика през юли 1914 г. Но дори и после страхът да обзе г-н Сазонов, когато видя военната ярост, облечена в плът и кръв, подготвяща „съзнателната цел на неговото дейност“, войната си остава дело на неговите ръце. Лично той все повече се насочваше към панславистките идеи.

Човек, напълно свикнал със западната култура, той все още беше опиянен от мисълта, че един ден ще види „Света Рус“ в ролята на велика, всемогъща, напътстваща и закриляща майка на цялото семейство на славянските народи. Само поради това той не можа да събере достатъчно решителност да устои на бурното искане за признаване на авторитета на славянството на всяка цена. В тези съдбовни дни, както военните, както и цивилните съветници на царя успяват да го убедят, че може да спаси трона и империята си само чрез канализиране на недоволството, което кипи в страната, било то недоволство, породено от панславистка екстравагантност или социална омраза, към страстта за война.

Тези мисли, след изпитанията на световната война бих искал да кажа, са престъпни мисли. Във всички страни, те заблудиха главите на късогледни и безскрупулни хора от безотговорните кръгове на обществото. В Русия техните носители бяха хора, заемащи високи постове в управлението.

Освен това тези хора бяха и силни поддръжници на превземането на Константинопол. Именно на тези подпалвачи на войната, г-н Сазонов се отдаде изцяло, сякаш загубил собствената си воля, когато на среща на 21 февруари реши с тях, Русия да завладее Проливите, поне с цената на европейска война.

Така че, за да задвижи лавината, дори не е било необходимо сръбският престолонаследник да се обръща към щедрото сърце на царя. Когато на 24 юли той моли руския император „да дойде на помощ на Сърбия възможно най-скоро“, Сазонов вече е взел решението в душата си.

В същия ден руският Министерски съвет решава да подкрепи Сърбия с военни средства. На следващия ден царят издава съответните заповеди и Сазонов вече предприема мерки във френското посолство, за да привлече помощта на Англия. Британският

посланик Бюканън прави точен доклад за този разговор и придава думите на Сазонов, че ако Русия има възможност да разчита на Франция, тя няма да се страхува от войната.³⁶

Поставеното тук условие от руския министър, трябва да се разбира само като явен дипломатически ход. Г-н Сазонов много добре знаеше, когато разговаряше с г-н Бюканън, че г-н Поанкаре, още през 1912 г. „няма да съжалява, ако войната започне“, ще участва в нея при всички обстоятелства.

Но той трябваше да разбере какво мисли Англия по този въпрос, защото против волята на Англия той не можеше да реши да започне война. Великобритания, обвързана от съюз с Япония, имаше достатъчно сили и средства, да изкорени всякакви мисли за война у Русия. Г-н Сазонов ще се осмели най-после да отвори вече откренатите врати на войната, само ако беше сигурен, че Англия също ще излезе от тях напълно въоръжена. Така всичко зависеше от поведението на последната. А какво направи тя?

Английският дипломат говори с ужас и изключително остри думи за световна война, чиято възможност сър Едуард Грей, разбира се, виждаше много добре, въпреки признанието му, че от английска гледна точка австроунгаро-сръбският спор не изисква международна намеса. Ако ултиматумът, предявен на Сърбия, не доведе до конфликт между Австро-Унгария и Русия, тогава Англия няма от какво да се тревожи.

Той обаче не направи нищо, за да локализира спора. В интерес на истината той от самото начало отчита неизбежността на руската намеса и я признава за съвсем естествена. Щом Русия обяви сръбската кауза за своя кауза, той напълно ѝ се подчини.

Но не само това. Той не само не каза на Петербург силната си дума, която още тогава щеше да има ефект, но напротив, даде да се разбере на руския кабинет, че изобщо няма нищо против. На 24 юли сър Едуард Грей каза на принц Лихновски³⁷, че предвид формата на австрийския ултиматум, той е напълно безсилен да упражни някакво влияние върху Русия за проява на умереност. Британският външен министър дори счита за необходимо да уведоми г-н Камбон³⁸ предварително за намерението си да отговори така на германския посланик. Наистина ли сър Едуард Грей е смятал, че Камбон ще скрие тези любопитни думи в дълбините на душата си и не е ли знаел, че руският им колега веднага ще разбере всичко това?

Така г-н Сазонов получи очаквания отговор. Сдържаността на Грей спрямо Сърбия стигна толкова далеч, че той инструктира британския посланик в Белград да препоръча на сръбското правителство, въздържане по някои второстепенни въпроси, но го посъветва да отговори на австроунгарските искания по начин, който счита за най-удобен относно своите интереси. Дори Пития³⁹ не би могла да насърчи Крез категорично.

Случилото се на 27 юли разсея и последните съмнения у управляващите в Санкт Петербург. На този ден сър Едуард Грей подсказа на руския посланик, че мнението за абсолютното безразличие на Англия е фиктивно. Той му каза, че 1-ва дивизия на морската пехота е получила заповед да не се разпуска след военните маневри.⁴⁰ Това вече беше ясно насърчение.

Грей също информира австроунгарския посланик за струпването на ескадрите си, че поради възможността за война, Англия не може да разпусне военните си сили. Това

³⁶ Австроунгарската „Червена книга“ № 19 и „Досие“ предоставят много богат и интересен материал по въпроса.

³⁷ Германският посланик в Лондон.

³⁸ Френският посланик в Лондон.

³⁹ Пития (Pithia) е легендарна жрица-пророчица на бог Аполон в неговото светилище в Делфи, разположено в подножието на планината Парнас.

⁴⁰ „Синята книга“ №17, 47, 48.

беше също толкова ясна заплаха, въпреки че Грей я отрече. Това съчетано с други факти, най-накрая разсеяха всякакви съмнения в Русия относно поведението на Англия.

Известният доклад на белгийския представител в Санкт Петербург определено навежда на такива предположения. На 30 юли г-н де Л'Ескуел пише: „Сега в Санкт Петербург са твърдо убедени, че Англия ще подкрепи Франция. Тази подкрепа се превърна в нов, необичайно мощен фактор и допринесе значително за укрепването на военната партия“.

И в същия ден петербургският кореспондент на агенция Ройтерс изпрати толкова често цитираната си телеграма до Лондон със съобщението си за огромното впечатление, направено тук, от излизането на английския флот от Портланд.

Във връзка с последвалите приятелски уверения от страна на Япония, това още повече засили вече твърдото намерение на Русия да доведе нещата до война. Така сър Едуард Грей осуети своите, а в същото време и нашите опити за посредничество.

Обяснителната бележка към нашата „Бяла книга“ гласи, че Англия работи „рамо до рамо“ с нас в полза на запазването на мира. Нашата тогава непълна осведоменост за поведението на Англия все още допускаше възможността за такова мнение, което впоследствие беше изтълкувано от английската журналистика като нашето признание за английското миролюбие.

Да останем с тази преценка в настоящия момент означаваше да противоречим на собствените официални доклади на нашите противници, които достатъчно ясно осветляват участието на Лондон в дипломатическата подготовка за войната.

Нима собствените ни опити за посредничество не бяха безнадеждни сами по себе си?

Когато кризата достигна зенита си, ние накарахме Виена да направи категорично изявление, че не претендира за никоя част от Сърбия, че няма да засегне нейната независимост и само временно ще окупира с войски сръбската територия. Горещо препоръчавме на Виенския кабинет да приеме предложеното от Грей посредничество в спора със Сърбия и чрез засилен натиск постигнахме това.

Благодарение на нас преките връзки между Виена и Санкт Петербург бяха възобновени. В същото време казах на граф Берхтолд, „че сме готови да изпълним дълга си на съюзник, но изобщо не искаме Австро-Унгария да ни въвлече в световен пожар, ако не следва нашите съвети.“

Нашите стъпки във Виена бяха успешни. Но не можахме да запазим мира, защото Петербург го наруши. И Петербург го наруши, защото Англия не укроти войнствените му страсти. Вярно, имаше дипломатическо влияние от страна Англия върху Санкт Петербург, тъй като и самият Грей не искаше война.⁴¹

Но всички те не надхвърлиха границите на любезното убеждаване и Грей беше спокоен, че в Петербург изобщо не обърнаха внимание на съветите му. Той не направи нищо решително, за да укроти войнствените руски настроения, които все повече нарастваха. Различните посредничества на Англия имаха характер на неясен и двусмислен натиск върху Санкт Петербург, а не ясно и недвусмислено подобно на нашето върху Виена.

Това е причината нашето посредничество да е по същество безрезултатно. Поведението на Великобритания повтаря явленията, наблюдавани още по време на мисията на Холдейн.

⁴¹ Тук Бетман се заблуждава, Грей е сред най-големите привърженици на войната. Двучлното му поведение се обяснява с обстоятелството, че не иска да раздвижва общественото мнение, което е проти участието на Британия във война на континента, а да го приспи и излъже в удобния момент, както става. (б. пр.).

Тогава Англия искаше да сключи споразумение с Германия, но така, че Франция да не бъде засегната по никакъв начин. Това беше квадратура на кръга.⁴² Сега Грей искаше да запази мира, но само ако това не пречи на намеренията на Русия. Което беше още по-невъзможно.

Сега семената, които английската политика беше посяла, дадоха своя плод. Все по-силно привличане към френско-руския съюз, укрепването му с военни споразумения – всичко това бяха връзките, с които Грей си връзваше ръцете. Той вече не беше свободен в действията си и чувстваше, че след всичко случило се, вече е несъвместимо с честта му, ако отправи към приятелите си на Нева своето ясно и твърдо предупреждение. Само така мога да си обясня политиката му.

Германия също не беше свободна. Но нейните задължения бяха от друго естество. Дори в най-критичния момент нашите съюзнически отношения с Австро-Унгария не ни попречиха да предприемем най-сериозни стъпки, за да препоръчаме на нашия съюзник умереността, така необходима за запазването на мира.

Но можеше ли все пак да решим свободно, дали да оставим Австро-Унгария на произвола на съдбата в този жизненоважен въпрос или не? Не беше възможно да се изтръгне отровното жило на френско-руския съюз чрез сближаване с Англия. Англия не остави съмнение, че ще подкрепи френско-руския съюз не само с дипломатически, но и с военни мерки. Съюзът провеждаше войнствена политика. Поанкаре беше представител на реваншистката идеята за отмъщение. Русия планираше кампания срещу Константинопол, а пътят до там минава през Берлин и Виена. Руските батальони се умножаваха от година на година благодарение на френското злато.

По искане на Русия, Франция въведе тригодишна военна служба, която не можеше да издържи дълго време, а и не трябваше. Съвместната мирна работа в международен мащаб далеч не беше целта на техните правителства. Тенденциите, които се проявиха в англо-бурската, руско-японската война, в изненадалата ни италиано-турска война за Триполи, и Балканските войни, не са регулирани и обезвредени от никакъв мирен договор.

Материалната мощ е целта, към която великите сили егоистично се стремят. Те бяха готови да придобият тази мощ и да я запазят с цената на всяка хекатомба⁴³ от човешки животи.

Германските политически лидери видяха, че самото съществуване на Германия като велика сила виси на върха на щикове на врага. Единственият надежден съюзник на Германия, беше близо до своя разпад, ако не успее да обезвреди мините, поставени под самите основи на дома му. Ако този съюзник беше напуснал редиците ни и още повече беше преминал във вражеския лагер, смятайки се за предаден от стария си приятел, докато защитаваха най-важните си интереси, тогава Германия щеше да остане напълно сама.⁴⁴ Тя щеше да се задуши в затворен пръстен от враждебни сили, в които на основата на световния империализъм, бяха обединени ревнивата завист към растящия

⁴² Т.е. абсурдна ситуация, невъзможна поради взаимно изключващи се условия.

⁴³ Жертвоприношение.

⁴⁴ Австро-Унгария не можеше да премине във вражеския лагер, по много обективни причини, които сам Т. фон Бетман-Холвег подробно излага, но ако Германия беше запазила неутралитет, войната нямаше да я задмине. Първо Русия щеше да се справи лесно с Австро-Унгария, а след това заедно с Франция и Англия, щяха да унищожат Германия. Бил е подготвен и план „Б“ – провокацията с контрабандно внесено германското оръжие в Ирландия, като *casus belli*. Единственият шанс на Германия беше блицкрига, прилагането на плана Шлифен, светкавичен разгром на Франция с последващ удар върху военно по-слабата Русия. Но това не може да стане по още много обективни и субективни причини: голямата военна слабост на Австро-Унгария, измяната на Италия, подценяването на Франция, некадърното командване на Фалкенхайм продължено от Лудендорф, неизползването на второстепенните фронтове, след капитулацията на Русия, за постигане на решаващи победи, и още много други. (б. пр.).

икономически конкурент, антагонизмът на славянската и германската раса и непреходната омраза към победителите от 1870 г.

Това са причините, поради които германската политика счете за необходимо да одобри решението на Виена да се противопостави на Сърбия и защо тя подкрепи Австро-Унгария с декларацията за вярност.

Разбирам добре, че след изхода на войната човек лесно може да се откаже от тези и всички други аргументи. Но въпреки това обвинителите, чиято цел не е само да открият виновниците за войната, имат право сега да задават въпроса защо германската политика не е била водена така, че изобщо да не сме изправени пред този фатален въпрос?

Струва ми се, че в същото време свободата в избора на решения, която ни беше дадена през последното десетилетие, е силно надценена. Германия също беше под влиянието на доминиращите в света идеи за материалната мощ.

Ако се задълбочите в мислите на Бисмарк, тогава от постоянно повтаряните му изказвания за неговия *cauchemar des coalitions* (кошмарът на коалициите), за въздържането на Германия, от неговата предпазливост по всички въпроси на военноморската и колониалната политика, ще стане съвсем ясно колко добре той е осъзнавал опасността, която от всички страни заплашваше новата Германия, създадена, както всички други велики сили в света, с помощта на външна сила и принуда.

Прекомерното и много бързото развитие на мощта на Германия, я принуди да участва в световната политика и я зарази с желанието за материална мощ, характерно за нашата епоха. Принуди я да тръгне по нова програма, с която вече не можеше да маневрира между рифовете, които Бисмарк знаеше как да заобиколи.

Морската политика и Източните въпроси са най-характерните черти на новия курс. И нито един германски държавник не би могъл да завърти волана в другата посока, докато не предостави на народа си достатъчно солидни гаранции, че онези големи противоречия на световните интереси, в които е въввлечена Германия, ще бъдат разрешени не с меч, а чрез мирни споразумения.

Единственият начин за това, което ще повтарям отново и отново, беше сближаването с Англия. Франция живееше под хипнозата на отмъщението, Русия беше в плен на идеята за своята „историческа мисия“ на Балканите и Константинопол, Австро-Унгария, със своята смесица от националности, беше твърде объркана във вътрешните си трудности, за да играе водеща роля.

Германия и Англия ми се струаха единствените свободни сили, които не се ръководеха от никакви елементарни интереси да променят статуквото. Лорд Холдейн сигурно си спомня една вечер в къщата ми, когато се опитах да му докажа, че искреното сближаване на нашите страни би осигурило мир между всички народи и би могло постепенно да промени тенденцията обхванала всички сили опиянени от идеята на въоръжения от главата до петите империализъм, към противоположния полюс на мирно сътрудничество. Но английските дредноути и френското приятелство се оказаха по-близки до него.⁴⁵

Тъй като Германия се изправи пред постоянна тенденция на по-нататъшно разширяване и военно консолидиране на системата от европейски коалиции, и след като не можеше сама да я промени, естествено германската политика не можеше да продължи сама по пътя, по който никой друг не искаше да върви и да я последва.

⁴⁵ Авторът се заблуждава, Англия никога не може да бъде лоялен съюзник, самата тя е най-голямата империалистическа сила в този момент, най-голям враг на Германия и реален организатор на Антантата. Обаче Бетман-Холвег не отчита праноичния страх от бързото промишлено и икономическо развитие от Германия. Това е основната причина преди която Англия иска да унищожи Германия. Пределно ясно е, че Германия която има много малък излаз на открито море, изобщо не е в състояние да застраши английския флот и военноморска мощ. (б. пр.).

Трябваше открито да се изправим пред жестокия факт, че поведението на правителствата се определяше не от някаква велика универсална идея, а точно обратното: цялото изкуство на управлението беше сведено до желанието да се изпълняват желанията, със силата на оръжието.

Германската политика беше принудена да се ограничи до палиативни мерки, навявайки се чрез постоянно забавяне да избегне ужасна опасност. Но ако в интерес на мира, не ѝ беше писано да преобразува блока на враждебните сили, тогава тя не можеше да допусне отслабването на нейния собствен блок.

Това е причината, заради която запазването на съюза с Дунавската монархия остана и се превърна в крайгълен камък на нашата политика.

Още по време на Балканските войни ние успешно противодействахме на всички усилия на Русия, насочени в ущърб на Австро-Унгария. Но ние също така показахме на Русия с нейната политика, ориентирана към Константинопол, нашата готовност за отстъпки, като многократно заявявахме на руския кабинет, че не възнамеряваме да му създаваме трудности по въпроса за Проливите. Така ние продължихме нашата традиционна политика, опитвайки се да гарантираме, че силите, които са по-заинтересовани от този въпрос, няма да могат да ни противопоставят на Русия заради него.⁴⁶ Но няхахме лек срещу това руско желание за война. Ако тя ни е задала този фатален въпрос, значи сме били принудени да му отговорим. Можем ли да пожертваме Австро-Унгария в отговор?

Ако бяхме допуснали краха на Австро-Унгария, славянският свят щеше да постигне победа с вечно значение. За европейския Запад този лесен триумф на Москва би представлявал началото на ера на тежко руско иго. Германия, след падането на Австро-Унгария, ще играе ролята на послушен васал на Изтока.⁴⁷

⁴⁶ За последен път Русия повдигна този въпрос в Берлин през 1911 г. Оттогава руснаците вече не са коментирали с нас своите желание за Проливите. Петербургският кабинет се отказва от своя посланик в Константинопол Чариков, който през 1911 г. иска отварянето на Проливите, срещайки съпротивата на Англия, и го отзовава скоро след това. Неговият наследник, г-н фон Гиер, в дълъг разговор с германския си колега през март 1914 г., разработва своята програма в случай, че заеме поста на Сазонов. Неговата програма се основаваше на идеята за руско-германско сближаване и имаше предвид широкото задоволяване на желанията на Русия, като в същото време запази турската територия неприкосновена. Г-н фон Вангенхайм докладва за проектите на Гире с най-краен скептицизъм, и може да се види колко уместен е бил този скептицизъм от болшевишки документи (б. пр. Публикациите в сборника „Красный архив“). В срещата, спомената многократно по-горе на 21 февруари 1914 г., се обсъждат плановете за военни действия в Дарданелите. Г-н фон Гире също участва и доколкото може да се съди от протокола, не изразява никакви мнения, различни от други. Малко вероятно е той да осигури съгласието на царя за политиката на съхранение на Турция и руско-германското сближаване почти по същото време, когато царят одобри плана на Сазонов за превземането на Константинопол. Ако Гире се беше опитал да следва своя собствена политика, той можеше да бъде отзован също толкова лесно, колкото Чариков преди това. Ако той, като наследник на Сазонов, трябваше да се изправи пред въпроса как да съчетае политиката на руско-германско сближаване с близки отношения със западните сили, тогава по всяка вероятност събитията от Потсдам ще се повторят отново. Това обаче няма как да знаем, защото Сазонов остана начело на правителството и продължи своята войнствена политика до край.

⁴⁷ Тук авторът греши, славянският свят е твърде разнороден, за да се подчини на Русия, това е илюзия на панславистката утопия. Разпадането на Австро-Унгария не е фатално за Германия, само при условие на твърд руско-германски съюз, както си го представя Бисмарк „в огън и вода“, т.е. искрен и без никакви руски сантименти към Париж. Славянските държави които щяха да възникнат от трупа на Дунавската монархия, никога нямаше да бъдат обединени от някаква обща идея, защото такава няма. На преден план щяха да излязат веднага хърватско-сръбския антагонизъм, босненско-сръбския антагонизъм, българо-сръбския антагонизъм, чешко-словашкия антагонизъм, полско-галичанския и т.н. Унгария също ще бъде въвлечена в антагонистични отношения Хърватия, Румъния и Сърбия, заради нейния патологичен шовинизъм. При една такава ситуация, Русия просто щеше да бъде принудена да изостави панславизма като вредна утопия и за самата нея, предвид неблагоприятната роля на постоян-

В друга форма и в условията на променен европейски живот, епохата на Николай I тогава би се повторила за нас, под името Николай II. Ако Германия прояви упоритост, нейните завоеватели можеха по свое усмотрение да изберат всеки ден, за да я премахнат от списъка на великите сили. Такава капитулация ми се стори невъзможна.

Широко разпространена легенда свързва избухването на войната с Коронния съвет, проведен на 5 юли 1914 г. в Потсдам. Дори германците повярваха на този мит, въпреки че нашите противници, които щяха с охота да се нахвърлят върху „това откритие“, не съобщават нищо в официалните си публикации за такава среща, а дори най-повърхностното изследване показва, че повечето от изброените участници не са присъствали по това време нито Берлин, нито Потсдам.

В действителност нещата се случиха така: На 5 юли 1914 г. австроунгарският посланик граф Съогени, след закуска с кайзера, му предава ръкописно писмо от император Франц Йосиф заедно с меморандум от неговото правителство. Този меморандум съдържа обширна програма на балканската политика за дълъг период и очертава поредица от енергични дипломатически действия, насочени срещу руските планове.

За да се противопостави на враждебна Сърбия и да замени вече ненадеждната Румъния, беше планирано да се привлечат България и Турция. Крайната цел е създаването на Балкански съюз под егидата на Централните сили, с изключване на Сърбия от него. Събитията в Сараево се цитират като доказателство, че антагонизмът между Австро-Унгария и Сърбия е станал непримирим и че Монархията трябва да се съобразява с упоритата, неуморна и агресивна враждебност на Сърбия. Писмото на император Франц Йосиф обобщава идеите на меморандума и изтъква, че световният мир ще бъде под постоянна заплаха, ако Белград бъде оставен да действа без контрол. Кайзерът прие и двата документа, като отбеляза, че може да отговори само след среща с райхсканцлера.

След обяд на същия 5 юли, аз и заместник-държавният секретар фон Ягов-Цимерман, който тогава беше в отпуск, имаме аудиенция при императора в парка на новия дворец в Потсдам. Никой не присъстваше освен нас. Предварително се запознах с основното съдържание на австроунгарските документи, копие от които беше препратено на г-н Цимерман. След общия ми доклад за тяхното съдържание кайзерът каза, че не може да се заблуждава относно сериозността на положението, в което се намира Дунавската монархия в резултат на великосръбската пропаганда. Но не е наша работа да даваме съвети на съюзника ни, как да реагира на убийството в Сараево. Австро-Унгария трябва сама да реши това. Още повече трябва да се въздържа от преки съвети и указания, защото сме длъжни с всички средства да се стремим австроунгаро-сръбският спор да не прерасне в международен конфликт. Но император Франц Йосиф трябва да знае, че в решителния момент ние няма да изоставим Австро-Унгария. Нашите жизнени интереси изискват запазването ѝ непокътната.

Струва ми се полезно да привлече България, но не бива да се отчуждава напълно Румъния заради това.⁴⁸ Тези възгледи на императора съвпадаха с моите.

Връщайки се в Берлин, приех граф Съогени и му казах, че кайзерът е наясно с опасността от панславистка и великосръбска пропаганда. С оглед поведението на Румъния и желанието за създаване на нов балкански съюз от Австро-Унгария, ние сме съгласни да подкрепим австроунгарските стъпки за приобщаване на България към

нен арбитър в славянските ежби и плътно да се придържа към Германия, която пък ще и гарантира възможността да бъде изолиран общият враг Англия, за да получи Проливите, в замяна на руските гаранции за Елзас и Лотарингия. Но и в Берлин след ерата на Бисмарк и в Петербург, поради неблагоприятното наследство на политиката на Горчаков и Александър II, липсва такава далновидност. (б. пр.).

⁴⁸ *Тук греша, Румъния вече е достатъчно отчуждена. (б. пр.).*

Тройния съюз.⁴⁹ В Букурещ положихме усилия да насочим румънската политика в посока, благоприятна за Тройния съюз. Кайзерът не може да каже нищо за отношенията между Австро-Унгария и Сърбия, тъй като те не са от неговата компетентност. Император Франц Йосиф обаче може да бъде напълно уверен, че германският кайзер, в пълно съгласие със съюзническите задължения и със старото приятелство, ще остане верен на Австро-Унгария и ще застане на нейна страна.

На 6 юли императорът тръгна на пътешествие на север и отговаря на посланието на император Франц Йосиф от 14 юли от о-в Борнхолм⁵⁰ в същия смисъл. Легендата за коронния съвет и взетите на него решения следователно няма основание. Нямаше коронен съвет. Освен това те също твърдяха, че ние насилствено сме тласнали Австро-Унгария по пътя на войната, за да разрешим тези проблеми. Доклад от баварския посланик г-н фон Шьон от 18 юли 1914 г., наскоро публикуван от Курт Айзнер, изглежда подкрепя тази версия.

Дали г-н фон Шьон е интерпретирал правилно посланията, които е получил от Държавния секретариат на външните работи и от други дипломати, не мога да преценя.

Аз обаче се съмнявам. Вероятно ги е объркал с данни от други източници.⁵¹

За нас беше важно само Виена, ако изобщо иска да действа, да не взема половинчати и бавни решения. Това няма да подобри ситуацията, а само ще я усложни още повече. Въпреки това основната линия на нашето поведение остава напълно определена. То беше очертано доста ясно в отговора на граф Съогени и впоследствие не я изоставихме. От друга страна ни упрекуват, че ние не овладяхме твърдо австроунгарското ръководство. Ние сме особено осъждани за това, че Австро-Унгария изпрати ултиматума на Сърбия, без ние предварително да се запознаем с него и без да го одобрим, както общото му съдържание, така и всички съдържащи се подробности. Дори и сега смятам, че щяхме да сгрешим, ако искахме да предотвратим този упрек.

Тук нямам предвид факта, че по-рано, и особено по време на Балканските войни, Виенският кабинет нееднократно ни посочваше, че вредим на австроунгарската политика с нашата помирителна намеса. Между съюзниците, които са тясно свързани помежду си, подобни явления са нежелателни. Тази точка обаче в случая нямаше решаващо значение. Ние обаче щяхме да превърнем австроунгаро-сръбския конфликт в международен от самото начало, ако австроунгарските действия бяха представени като общи германо-австроунгарски.

В този случай ние самите щяхме да се лишим от всякаква възможност да локализираме сблъсъка и в случай на неуспех, да организираме международно посредничество. Не можехме да откажем формата и съдържанието на ултиматума, който категорично одобрихме, и да действаме в ролята на посредник, която ние поехме с най-сериозни намерения, но тя можеше да бъде успешна, само ако другата страна не беше толкова упорито неотстъпчива.

От само-себе си се разбира, че изисквахме постоянна информация от Виенския кабинет за неговите намерения. Твърдението, че сме му дали пълна свобода на дейст-

⁴⁹ Съюзът е „троен“ тъй като Италия все още не го е предала. (б. пр.).

⁵⁰ Датски остров в Балтийско море.

⁵¹ Според съобщението на фон Шьон. Айзнер изкривява смисъла на доклада му, пропускайки съществени пасажи; това разбира се, съществено променя смисъла на целия документ. Доп. пр.: Курт Айзнер е журналист социалдемократ, участник в ноемврийския метеж през 1918 г. и свалянето на монархията в Бавария. Избран за министър-председател и външен министър на Бавария. Участва в събирането и издаването на дипломатически документи, целящи да представят Германия и по-точно монархията, като подпалвач на световната война, тенденция с която германските социалдемократи наивно вярват, че ще спечелят благосклонното отношение на победителите. Затова умишлено е изменял текстовете на документите. Това става и основната причина, Айзнер да бъде обявен за предател и застрелян от младия офицер Антон фон Арко-Вали на 21 февруари 1919 г.

вие, също е една от легендите, размножили се в такова изобилие през войната. Г-н фон Чиршки⁵² ни информира най-общо за исканията, които Виена щеше да постави на Сърбия. По принцип не бихме могли да имаме нищо против тях.

Самият текст на ултиматума ми беше представен от държавния секретар фон Ягов веднага след като граф Съогени му го съобщи, късно вечерта на 22 юли, със забележката, че е още твърде суров. Той добави, че е казал и на посланика за това. Той изрази и учудването си, че заради късното уведомяване е бил лишен от възможността изобщо да говори по толкова важен документ.

Според изявлението на посланика ултиматумът вече е бил изпратен от Виена до Белград, за да бъде доставен там на следващата сутрин и едновременно с това публикуван във виенския официален печат. Това са фактите.

Те опровергават твърдението на другата страна, че ние сме участвали в изготвянето на ултиматума, опитвали сме се дори, ако е възможно, да му придадем по-остра форма и във всеки случай сме били запознати с този документ в момент, когато все още е било възможно да повлияем на неговото съдържание или форма. В това няма нито една вярна дума.

Беше ли ултиматумът твърде суров? Обвинителите на Германия, които изглежда са най-нетърпеливи да докажат вината ни във войната, правят от неговата суровост заключението за силата на войнствените тенденции на Централните сили. Други критици смятат острата му форма дори за действителната причина за войната, а сър Едуард Грей, както вече е известно, каза на нашия посланик, че формата на ултиматума го лишавала от възможността да упражнява усмирително влияние върху Санкт Петербург.

Аз от своя страна също бях недоволен от рязката форма на ултиматума, защото той наистина можеше да създаде погрешното впечатление, че Централните сили искат световна война. Да останем на такова мнение и след като нашата посредническа дейност е категорично изяснена е възможно само при наличието на пристрастност, която очевидно е неразривно свързана с политиката. Всъщност Австро-Унгария може да се справи с опасността, която я заплашва от Сърбия, само ако действа енергично. Кадифените ръкавици само ще насърчат великосръбската пропаганда и ще дразнят Русия. В този случай би било по-добре да се сграбчи проблема. Само действия, изпълнени с решителност и сила, могат да защитят Австроунгарската монархия от разпадане и в същото време, парадоксално, да запазят европейския мир за дълго време. Трябваше ли непременно австроунгарско-сръбската война да се превърне в световна?

И в този дух се преплитат и моралната отговорност за войната и нейните причини. Австро-Унгария влезе във война със Сърбия за самоотбрана, а Германия подкрепи своя съюзник, защото унищожението му, застраши собственото ни съществуване. И двете страни действаха от подбуди за простото самосъхранение.

И точно обратно, Русия допусна сръбската война да се превърне в световна война, защото следваше въображаемата задача за защита на всички славяни и да овладее Проливите. Тя действа не при самозащита, а от желание да разшири властта си.

Международната анархия, в която сме живели и както изглежда, все още ще живеем, няма морален кодекс, който да установи истинския критерий за преценка на морала или неморалността на различните политически действия.

Войната беше призната, макар и за крайно, но все пак законно средство за постигане на националните цели. Не знам дали привържениците на тази гледна точка са все още склонни сега, след ужасите на войната, да квалифицират войнствените действия на Русия като „морално” оправдани. Но дори и този, който смята желанието си, да разши-

⁵² Германският посланик във Виена.

ри своите владения, като морално оправдание за война, ще трябва от етична гледна точка да предпочете мотивите за самозащита.

И въпреки че един политик няма право да основава своите заключения само на моралните разсъждения на врага, той все пак не може напълно да изостави тази основа, без която животът на държавите е също толкова немислим, колкото и животът на отделния човек.

При този поглед върху ситуацията през юли 1914 г. възникват следните съображения: Въпреки че все още не бяхме наясно с планове на Сазонов, одобрени от царя през февруари 1914 г., ние нямахме нито миг съмнение, относно напрегнатата ситуация в Европа. Само прекомерната страст и понякога пристрастната враждебност на критиката, могат да обяснят упрека, че съм бил със завързани очи и съм вървял сляпо право към бездната. Всяко действие, насочено към запазване на мира, естествено беше провалено от твърдата като камък воля на Русия за война, която изобщо не беше смекчена от влиянието на Англия. Щеше ли обаче пътят към мирните споразумения да бъде затворен поради самата политическа необходимост, ако Русия не го беше блокирала умишлено?

С обявяването на неприкосновеността на Сърбия и възобновяването на временно прекъснатите преки отношения между Виенския и Петербургския кабинети, което както посочих, беше резултат от нашите настойчиви съвети, Русия нямаше никаква обективна основа да се стреми към световна война. Ако Санкт Петербург влезе в преки преговори с Виена на тази основа, тогава лесно може да се предположи, поради нашия натиск във Виена и английски в Санкт Петербург, да се постигне приемливо за Русия споразумение без особено големи щети за нейния престиж.

Сър Едуард Грей също смяташе, че посредничеството все още е възможно дори след навлизането на австроунгарските войски на сръбска територия, при условие че Виена даде категорична гаранция, че няма да задържи територията, която временно е окупирали само докато не получи пълно удовлетворение от Сърбия, и ще спре понататъшна офанзива.⁵³

Всеки който поддържа мнението, че Русия изобщо не търпи никаква намеса в своите планове за Балканите, а ние знаейки това, трябваше да изоставим Австро-Унгария в нейните действия срещу Сърбия, изисква от германската политика някакъв вид самокастрация.

Не мога да се съглася с твърдението, че изборът който поехме, е резултат от погрешността на политически ни възгледи. Трябва да призная, че началото на кризата аз твърдо вярвах, че дори Русия, с нейния политически начин на мислене, няма да се осмели да предприеме тази ужасна последна стъпка, освен ако не е абсолютно необходимо, и че още повече, Англия изправена пред необходимостта да направи такова отговорно решение, няма да постави запазването на европейския и световен мир, над всички приятелски връзки.

Що се отнася до нашето посредничество, бяхме особено упрекнати, че отказахме конференцията на посланиците в Лондон, предложена от Грей. В различни печатни органи от вражеския лагер те се опитват да представят въпроса така, сякаш ние като цяло се съпротивляваме на посредничеството на силите. Но дори и повърхностното проучване на документите показва, че това е пълна лъжа. Трябва да се прави разлика между предложението за посредничество на четири сили, незаинтересовани пряко от австроунгаро-сръбския спор – Англия, Франция, Германия и Италия, между Виена и Санкт Петербург, и предложението за свикване на конференция на посланиците в Лондон. Германското правителство беше доста благосклонно към предложенията за съв-

⁵³ „Синята книга“ № 88.

местно посредничество от самото начало и във всички следващи етапи. В същото време застанахме на гледна точка, че става дума за посредничество не между Виена и Белград, а между Виена и Санкт Петербург.

Конференцията на посланиците беше обсъдена с нас под формата на искане от Англия и имаше за цел да се установят отношения по този въпрос между сър Едуард Грей и френския, италианския и германския посланик в Лондон, за да обсъдят мерки за предотвратяване на по-нататъшни усложнения. Това не е нищо друго освен намеса на великите сили в спора между Австро-Унгария и Сърбия. Има два документа в английската „Синя книга“ и френската „Жълта книга“, които хвърлят светлина върху тези планове за намеса.⁵⁴ Докато Грей има предвид главно общото въздействие върху Виена и Санкт Петербург, Пол Камбон (френският посланик в Лондон) явно желае да насочи дипломатическите дейности по пътя на посредничеството между Австро-Унгария и Сърбия. Освен това те получиха одобрението на руския посланик, който реагира доста благосклонно на предложението в този вид.

Ако вземем предвид естеството на тези предварителни преговори, германската гледна точка за Лондонската конференция ще получи още повече оправдание: тя е опит чрез тристранното споразумение да прехвърли австроунгарско-сръбския спор за анализ в съда на европейските сили, или по-скоро, в собствения съд на Антантата. Разбира се, никой не може да си помисли, че гласът на германският член на конференцията ще има сериозно значение срещу руско-сръбските представители на Англия и Франция и срещу италианския делегат. Тази идея изобщо не обещавахе безпристрастно обсъждане на въпроса, особено в момент, когато Русия вече извършваше широки военни приготовления. Въпросът несъмнено щеше да се проточи, особено след като Пол Камбон смяташе, че е най-важно да спечели време чрез посредничество във Виена.

Австро-Унгария, напротив е заинтересована от бързото и окончателно разрешаване на инцидента. Във вреда за интересите на нашия съюзник, е ако участваме в такъв арбитражен съд, както държавният секретар фон Ягов правилно нарече тази конференция, докато самата Австро-Унгария не искаше силите да се намесват в нейния спор със Сърбия. Можеха да ни упрекват, само ако бяхме отказали изцяло всякакво посредничество. Но ние направихме обратното, както показват нашите настойчиви стъпки във Виена и телеграмите на германския кайзер до царя. Самият Грей се отказа от конференцията, когато установихме директен обмен на мнения между Виена и Санкт Петербург, който той определи като най-добрия от всички възможни пътища, което трябва специално да подчертая.⁵⁵ Нещо повече, отсрещната страна не трябваше да премълчава факта, че дори в Петербург преките преговори с Виена са били предпочитани пред конференциите на посланиците.⁵⁶

Когато по-късно Грей отново предложи посредничество на четирите сили между Русия и Австро-Унгария, ние не само се съгласихме с него, но започнахме да действаме най-решително във Виена в тази насока. В това отношение не са допуснати пропуски от страна на Германия. Ако ние, като взехме предвид позицията на нашия съюзник, не съобщихме незабавно на целия свят за силния натиск, който оказваме върху него, тогава бяхме още по-задължени да се сдържаме, защото нищо не беше известно за подобни упорити стъпки от противоположната страна в Санкт Петербург.

Разликата беше неоспорима. Англия не се възползва от огромното си влияние в Санкт Петербург, за да създаде условия за посредничество, или го използва съвсем недостатъчно. Тя пропусна най-важното – фактическото спиране на военните приготовления.

⁵⁴ „Синята книга“ № 10 и „Жълтата книга“ № 32.

⁵⁵ „Синята книга“ № 67.

⁵⁶ „Оранжевата книга“ № 32.

На 27 юли кайзерът се върна от пътуването си на север. Посъветвах го да предприеме това пътуване, което ежегодно прави в този месец от дълго време, за да избегнем шума поради отмяната му. Френският печат обрисова въпроса по такъв начин, че със завръщането на кайзера, веднага задухал по-остър вятър. В непрекъснатите си лични контакти със суверена не почувствах нищо подобно. Напротив, той не искаше да пропусне нито една стъпка, която можеше да помогне за запазването на мира. Нашият силен натиск върху Виена беше напълно в съответствие с най-дълбоките му убеждения и опита му за лично влияние върху царя и английския крал, беше изцяло в негова лична инициатива. Разбира се, той добре осъзнаваше както слабостта и непостоянството на царя, така и конституционно ограничената власт на английския крал, при което само особено силна личност можеше да има реално влияние върху държавните дела. Но кайзерът не искаше да остави нито един опит непроверен.

Стремейки се към мирно разрешение, за кайзерът беше непонятно как неговите роднини на руския и английския трон не могат да желаят същото, да имат същото чувство за отговорност и да не се стремят да направят всичко възможно, за да предотвратят световна катастрофа.

Думите му наистина накараха царя да се замисли. Те подтикнаха последния, както вече знаем от процеса срещу Сухомлинов, да даде заповед за спиране на общата мобилизация. Висшите военни обаче не се вслушаха и го излъгаха, че заповедите му се изпълняват. Сутринта на 31 юли, генералите Сухомлинов и Янушкевич, с помощта на Сазонов, най-накрая убеждават царя в необходимостта от мобилизация. Доколкото знам, Сазонов изобщо не е възразил срещу тези показания.

Въз основа на изводите, които направихме от руската обща мобилизация, нашите врагове твърдят, че ние сме причинили войната и сме нейните виновници. Има и германци, които са възприели тази гледна точка на нашите врагове. Известно е, че други германци са на мнение, че не е имало нужда да се иска спиране на руската мобилизация и да се обявява война, когато искането ни не е изпълнено.

Могат да се приемат само три разумни основания за руската обща мобилизация: или това е просто блъф от страна на Русия, тоест тя иска да произведе ефект, надявайки се да накара Централните сили да отстъпят, или тя смята е в застрашена позиция, или накрая, тя определено иска война.

Струва ми се, че няма други възможни обяснения. Първият вариант може да се приеме само от онези, които смятат, че г-н Сазонов не е разбирал напълно последиците от руската мобилизация. Но всички известни обстоятелства противоречат на това. Още на 26 юли аз инструктирах граф Пурталес да изясни, че подготвителните военни мерки от страна на Русия ще ни принудят да вземем ответни мерки, тоест да мобилизираме армията. Мобилизацията е равносилна на обявяване на война. Граф Пурталес изпълни незабавно тази заповед и не пропусна нито ден, за да не напомня на руския външен министър каква ужасна отговорност падна на съвестта му, с тези подготвителни мерки за мобилизация.

На 29 юли повторих предупреждението и подчертах, че по-нататъшното продължаване на мобилизацията в Русия ще принуди Германия също да се мобилизира и че тогава европейската война ще стане неизбежна. По същия начин правителствата на Великобритания и Франция не оставиха никакво съмнение у г-н Сазонов за руската мобилизация, като изобщо не казаха и дума, която да я спре.

На 25 юли сър Бюканън изразил на г-н Сазонов своята „сериозна надежда, че Русия чрез своята мобилизация няма да предизвика преждевременна война“ и „направил всичко възможно да призове министъра да бъде предпазлив, предупреждавайки, че ако

Русия започне да се мобилизира, Германия няма да се задоволи само с мобилизация.” и няма да даде време на Русия да довърши своята, а вероятно веднага ще обяви война.”⁵⁷

Френското правителство обаче не толкова ясно, но все пак съвсем определено „вярва, че е подходящо ако Русия, докато предприема своите предпазни и отбранителни мерки, не издава такива заповеди, които да дадат на Германия причина за обща или частична мобилизация на своите военни сили“.⁵⁸

Това предполага, че г-н Сазонов е бил наясно със заповедта на висшето командване, подписана лично от царя. И руският указ за мобилизацията от 30 юли 1914 г. гласи: „Разпорежда се обявяването на мобилизация, и в същото време да се счита за обявяване на война с Германия.“

Като обща задача на войските на северозападния фронт този указ установява: „След като завърши концентрацията на войските, те ще преминат в настъпление срещу въоръжените сили на Германия, за да прехвърлят войната на германска територия.“⁵⁹

Впоследствие се твърдеше, че този указ е отменен. Той ясно доказва, че в Петербург са осъзнавали напълно значението на мобилизацията. Следователно, е невъзможно да се смята, че г-н Сазонов не е бил осведомен, и вероятността за блъф отпада.

Според вторият вариант, Русия се мобилизира, защото самата се чувства застрашена? Нека си припомним различните периоди на мобилизация. На 25 юли Сърбия се мобилизира в отговор на австроунгарския ултиматум. Също на 25 юли руският министерски съвет в присъствието на царя реши да „започне мобилизация на 13 армейски корпуса, предназначени за операции срещу Австро-Унгария“. Тази частична мобилизация всъщност беше обща по отношение на австроунгарския фронт и влизаше в сила „ако Австро-Унгария излезе с въоръжени сили срещу Сърбия“. Министърът на външните работи е упълномощен да „определи времето за започване на мобилизацията“.

Така от първия момент Русия реши да окаже помощ на Сърбия, най-малкото чрез мобилизация срещу Австро-Унгария, и което е особено забележително, натовари министъра на външните работи с изпълнението на тази военна мярка.⁶⁰

Г-н Сазонов изпълнява решението на Министерския съвет на 29 юли, след като предния ден на 28 юли, в Австро-Унгария едновременно с обявяването на войната на Сърбия, е издадена заповед за частична мобилизация, но насочена изключително срещу сърбите. Съотношението на силите, мобилизирани на 29 юли, беше такова, че 24 австроунгарски дивизии се изправиха срещу 39 руски и 15 сръбски, общо срещу 54 дивизии. Или руско-сръбските военни сили са с превъзходство повече от два пъти спрямо австроунгарските.

Преди обявяването на обща мобилизация в Русия съотношението на силите, поне от германска и австроунгарска страна, не се променя. При това състояние на нещата да се твърди, че Русия е започнала да привежда всичките си сили в бойна готовност, според заповедта дадена най-късно на 30 юли, поради страх от надвисналата над нея военна заплаха, е абсурдно.

Г-н Сазонов съобщава за общата мобилизация чрез френския посланик в Париж, като се позовава на „общата мобилизация на Австро-Унгария и тайните военни приготовления на Германия, които имат характер на мобилизация, и продължават вече шест

⁵⁷ „Синята книга“ № 17.

⁵⁸ „Жълтата книга“ № 117.

⁵⁹ Това изпълняват двете руски армии нахлули в Източна Прусия, докато не бяха разгромени при Таненберг и Мазурските езера.

⁶⁰ „Жълтата книга“ № 50.

дни“.⁶¹ Същото съобщение беше изпратено чрез английския посланик в Лондон, макар и в по-малко силни думи.⁶²

Но и двете съобщения лъжат. Заповедта за обща мобилизация беше разлепена по улиците на Санкт Петербург още рано сутринта на 31 юли, докато австроунгарската мобилизация е обявена на 31 юли едва около обяд, следователно, няколко часа след заповедта за руска мобилизация, която беше отпечатана най-късно през предишната нощ, след като заповедта вече е била дадена. Също толкова невярно е да се твърди, че Германия в продължение на шест дни, т.е. от 25 юли, тайно се е занимавала с военна подготовка. Взехме само същите мерки като другите страни, дори в по-малък мащаб.

Изтеглихме нашия флот от норвежки води, както Англия не разпусна ескадрата си, както обикновено след маневри. Точно както във Франция, имаха войски, изтеглени на полеви лагери за маневри (т.е. военно-полеви занятия). Отпуските са преустановени в някои от нашите армейски корпуси.

Франция напълно спря отпуските в армията от 27 юли. „Тайните“ мобилизации може да са възможни в огромна Русия, но в Германия, както руските военни знаят много добре, те са напълно невъзможни. Стотици хиляди хора, хиляди коне и каруци в страна с такива комуникационни пътища като в Германия не могат да бъдат мобилизирани „тайно“.⁶³

Следователно руското правителство основава своята мобилизационна заповед на неверни факти и не може да приеме, че несъзнателно е използвало неверни данни, като се позовава на фиктивната австроунгарска мобилизация. Едва ли има нещо друго, което би могло да изобрази по-ясно истинските мотиви на петербургските власти от тази измама.

Но ако е неуместно да говорим за пряка военна опасност, заплашваща Русия, то направляващите съдбините на Русия имат още по-малко основание да твърдят, че поведението на нашата дипломация документира нашите военствени намерения.

Г-н Сазонов многократно е чувал от нашия посланик, че ние упражняваме силно посредническо влияние върху Виена. Той също добре знаеше буквалното значение на телеграмата от германския император до царя.

Дори крайно подозрение би могло да заподозре преструвка от наша страна само ако нашите зли намерения се разкрият чрез някои действия. Но просто нямаше такива. Ако руското правителство не е имало причина да се позовава на германски или австроунгарски военни мерки, тогава е още по-невъзможно да се позовава на приготовленияи от невоенен характер.

Не без основание някои германски кръгове упрекват германското правителство, че не е направило такава подготовка. Твърдението, че Русия се е мобилизирала защото е смятала, че е в опасност е просто измислица, която не може да бъде доказана с никакви факти.

В този случай дори и за най-недоверчивия критик остава възможно само третото обяснение: Русия се мобилизира, защото искаше война. Нека още веднъж обобщим ре-

⁶¹ „Жълтата книга“ № 118.

⁶² „Синята книга“ № 113.

⁶³ Едва много по-късно, вече по време на войната, в Санкт Петербург, се сетиха за извънреден брой на „*Berliner Lokalanzeiger*“ от 30 юли, който публикува невярно съобщение за мобилизацията на германската армия. Незабавно официалното разследване доказва, че вестникът е прекалил, най-малкото поради определено нечестни комерсиални интереси. Държавният секретар фон Ягов незабавно информира по телефона руския посланик и неговите френски и английски колеги, че това съобщение е невярно, а г-н Свербеев препрати опровержението директно в Санкт Петербург. Ако това фалшиво съобщение от „*Lokalanzeiger*“ беше повлияло на решението на руското правителство, тогава те щяха да го цитират в различните дипломатически книги, като вече споменатите телеграми от френския и английския посланик до техните правителства. Но подобно нещо не последва и не се съобщи нищо за инцидента.

шаващите моменти: руската мобилизация беше обявена, въпреки че Виена беше склонна към преки преговори по сръбския конфликт със Санкт Петербург, прие посредничеството на Грей, гарантира неприкосновеността на Сърбия и се ограничи само до временна окупация на сръбска територия (което дори Англия признава за приемливо), също Австро-Унгария мобилизира само частите, предназначени срещу Сърбия, а Германия изобщо не беше започнала мобилизация.

И така, когато сутринта на 31 юли телеграфът донесе новината за руската мобилизация, бяхме сигурни, че Русия иска война на всяка цена. Последвалите разкрития относно генералните планове на Сазонов, както и събитията, съпътстващи руската мобилизация, сега изключват не само всички съмнения, но двойно и тройно потвърждават, че тогава сме били абсолютно прави.

Стана ясно, че не може да повлияем върху действителния ход на петербургските решения, въпреки тържественото обещание на царя да не допуска войските му да предприемат никакви провокативни действия по време на проточилите се преговори с Австро-Унгария.⁶⁴

Нямахме пълно единодушие относно формалното решение на въпроса. Военният министър фон Фалкенхайм смята обявяването на война на Русия за грешка, не защото вярваше, че е възможно тя да се избегне след руската мобилизация, а защото се страхува от вредни политически последици.

Началникът на Генералния щаб генерал фон Молтке, напротив, беше за обявяване на война, тъй като нашият мобилизационен план, предназначен за война на два фронта, предвиждаше незабавен преход към военни действия, защото нашите военни планове срещу враг, който имаше огромно числено предимство, зависеше единствено от скоростта на нашите действия. Присъединих се към мнението на последния.

Разбира се, трябваше да предвидя какво значение ще има нашето обявяване на война при решаването на въпроса кой е отговорен за нея. Но в такъв момент, когато самото съществуване на страната зависеше единствено от успеха на военните операции, беше невъзможно да се възрази срещу напълно неоспоримите военни аргументи на генерала, който беше отговорен за всички военни операции.

Единодушието на германския народ не беше нарушено от обявяването на война на Русия. Както знаете, бяхме упрекнати и в съвсем обратна посока. Закъснялата мобилизация и закъснялото започване на войната уж ни нанесоха непоправими щети.

Дали ускоряването на събитията с два или три дни представлява значително военно предимство – това могат да преценят само военните. Но че ние загубихме войната, до което всъщност се свежда целият въпрос, защото не сме я започнали няколко дни по-рано, никой нормален човек няма да го твърди.

По същия начин може да се възрази и срещу друг упрек: че не сме подготвили добре войната икономически и финансово и сме я водили лошо политически. По същество тези коментари, както вече посочих, не са лишени от основание. Както показва опитът от войната, Германия трябваше предварително да подготви огромни запаси от хляб, фураж и суровини. Това, че не е направено от дълго време, е безспорен пропуск, и за кратко време вече не беше възможно да се поправи.

А как, предвид невероятно бързото развитие на кризата, бихме могли да предприемем мерки, които по някакъв забележим начин да облекчат нашето положение през четирите години на война? Износът на определено количество зърно от страната и изпращането на няколко, макар и много значителни кораба, въпреки свързаната с това загуба, допринесоха също толкова малко за загубата на войната, колкото малко биха доп-

⁶⁴ Телеграма от царя до германския император от 31 юли „Бялата книга”, Въведение.

ринесли за спечелването чрез вноса от количеството зърно, което през юли 1914 г. все още можехме да го получим.

В сравнение с чудовищните изисквания, които войната поставя пред нас, това не може да има решаващо значение. Не ми е съвсем ясно как изобщо може да се организира истинска отбранителна война. Признавам не съм способен, но дори и най-сръчният режисьор не би могъл да избегне подобни действия, и да предвиди всички възможни обстоятелства, а в нашия случай щяха да бъдат изтъкувани като проява на агресивна политика. Подобна измислица противоречи на истината, и представлява фатална опасност за нашата вътрешна сплотеност.

Смятах, за свое най-висше задължение да избягвам и двете при всички обстоятелства. А 4 август показва, че отношението ми не е било погрешно.

Ролята на Франция в голямата трагедия от 1914 г. е предопределена от нейния съюз с Русия и реваншистката мисъл за отмъщение, която беше отново възродена благодарение на режима на Поанкаре.

Русия, която се присъедини тясно към Сърбия в самото начало на кризата с готовност за активно сътрудничество, получи без съмнение незабавни уверения от Франция за неограничена съюзническа лоялност и помощ.

Още на 24 юли сръбският посланик в Петербург можеше победоносно да обяви на нашия посланик, че не австроунгарско-сръбския, а общеевропейският въпрос е на дневен ред, и той скоро ще се убеди в това.

Това, разбира се, беше ехото на руските намерения, тъй като и самият г-н Сазонов не се осмели да говори с Виена по такъв предизвикателен начин, ако трябваше да се страхува от неодобрението на Париж. Всъщност не могат да се видят никакви действия и усилията на Франция, да смекчи устрема на Русия.

Първоначалното желание на френският премиер Вивиани, да признае австроунгарските искания за удовлетворение от Сърбия, който минаваше през Санкт Петербург за Ревал, беше решение определено да вземе страната на Сърбия.

Злобата беше изразена от самото начало в неуморните усилия на Франция да вдъхне подозрение в почтеността на нашите мирни намерения и в разпространяването на твърдението, че насърчаваме сръбския инцидент с единствената цел да нападнем Франция.

С ловки диалектически техники г-н Жул Камбон⁶⁵ в своите доклади подкрепяше лъжливото мнение, че войнолюбците са в Берлин. Опитите, които направихме в Париж, да подтикнем французите да усмират съюзната им Русия, не само бяха посрещнати с недоверие, но веднага бяха веднага изкривени от печата. Очевидно в Париж се притесняваха как да не се компрометират пред съюзника, чрез връзки с германската дипломация, и да не придобият репутацията на лошия другар, което може да стресне руския им партньор.

Френският кабинет си постави за основна задача да подготви влизането на Англия във войната. Английските и френските документи рисуват ярка картина на упоритостта, проявена от г-н Пол Камбон в преговорите му със сър Едуард Грей. Въпреки че Грей до последния момент поддържаше твърдението, че Англия не е обвързана с нищо в своето поведение, той така „обезсърчи“ г-н Камбон, че последният най-накрая взе английското съгласие в свои ръце.

На 1 август Франция получава уверения, че английският флот ще попречи на германските кораби да преминат през „Канала“ и ще защитят френския бряг от германски атаки. От този момент сделката може да се счита за приключена. Англия окончателно изостави своя неутралитет и безвъзвратно загуби свободата на действията си.

⁶⁵ Жул Камбон е френски посланик в Берлин, а брат му Пол Камбон – в Лондон.

Франция постигна това, което искаше. Френският кабинет използва в молбите си за помощ от Англия друго средство, което ясно характеризира общото му поведение по време на кризата. Това е измамата, няма друга дума, която да опише истинските събития. Не само г-н Вивиани, но и самият г-н Поанкаре постоянно твърдяха, че общата руска мобилизация е следствие от общата австроунгарска мобилизация.⁶⁶

Междувременно съобщенията за руска мобилизация вече бяха разлепени по улиците на Санкт Петербург рано сутринта на 31 юли, докато Австро-Унгария само няколко часа по-късно реши да мобилизира: това (както вече споменахме) трябва да се счита за напълно установено.

По същия начин френските държавници изопачиха истината за военните действия на Германия. На 29 юли инструктирах нашия посланик в Париж, барон фон Шьон, да информира френското правителство, че непрекъснатите военни приготовления на Франция ще ни принудят да прибегнем до отбранителни мерки: ще трябва да обявим страната в състояние, на военна опасност, което все още не означава мобилизация, но несъмнено ще увеличи напрежението на ситуацията. Ние обаче все още се надявахме на запазването на мира.⁶⁷

Г-н Вивиани в телеграмата си до г-н Пол Камбон изопачавайки това твърдение, съобщава, че възнамеряваме скоро да се обявим в състояние на военна опасност, и под нейното прикритие, всъщност вече сме започнали нашата мобилизация. На 1 август г-н Вивиани изразява пред г-н фон Шьон, в отговор на съобщението му за германската мобилизация, своето учудване, че Германия предприема такава мярка в момент, когато все още продължава приятелски обмен на мнения между Русия, Австро-Унгария и другите сили.⁶⁸

Следователно Вивиани признава, че дипломатията все още работи с надежда за успех, но обвинява Германия, че умишлено възпрепятства тази работа, въпреки че е наясно, че дипломатическите преговори са резултат на германско влияние, и че Русия е тази, която ги е прекъснала със своята мобилизация.

Дори ако самият цар в телеграмата си до германския император на 29 юли заяви страха си, че военните приготовления, към които околните искат да го принудят, могат да доведат до война⁶⁹, и ако сър Едуард Грей на 30 юли видя единствената, макар и много слаба надежда за запазване на мира, чрез спиране на руските военни приготовления⁷⁰, тогава е още по-невъзможно да се признае, че г-н Вивиани не е разбрал значението на руската мобилизация, на която германската е само отговор.

И накрая, изявлението на г-н Вивиани на 31 юли в 19 ч. вечерта, когато барон фон Шьон му връчи текста за нашия ултиматум към Русия, изглежда изключително странно, сякаш той не е имал информация за руската мобилизация. Тази странна амнезия е просто неразбираема.

Причина, която изисква изкривяване на истината, не може да бъде оправдана. Но целите, които френският кабинет преследваше с тактиката си, не предизвикват никакви съмнения. Трябваше на всяка цена, без да се пренебрегват дори мръсните средства, да се създаде впечатление, че руската обща мобилизация е предизвикана от Централните сили. Тази политика провеждаше френската дипломация и в Англия, но беше най-активна в собствената си страна.

Заради Сърбия, френският селянин и работник нямаше да воюват въобще, и за окупацията на Константинопол от Русия, френската кръв също беше твърде висока це-

⁶⁶ „Синята книга“ № 134 и „Жълтата книга“ № 127.

⁶⁷ „Бялата книга“, Приложение, № 17.

⁶⁸ „Жълтата книга“ № 127, № 125.

⁶⁹ „Бяла книга“, Приложение № 21.

⁷⁰ „Синята книга“ № 103.

на. Пламенните шовинисти не биха се поколебали да се втурнат във война за Елзас-Лотарингия през юли 1914 г., но самият френски народ едва ли би се съгласил с тях. Без значение колко дълбоко вкоренена беше реваншистката идея за отмъщение, тя все още не беше достатъчна, за да предизвика агресивна война.

Доколкото знам, Париж е единствената столица, по чиито улици имаше демонстрации срещу войната през юли 1914 г. Параграф 8 от декларацията на Уилсън съдържа само една ярна идея, че Елзас-Лотарингия държа световния мир под съмнение в продължение на 50 години. Загубените от Франция провинции не позволиха международната атмосфера да се върне към спокойно състояние. Поддържаха дълго буреносно настроение. Но бурята щеше да избухне от другата страна.

Руските управляващи сфери се оказват страстни подстрекатели, докато френските ги слушат със съчувствие. Затова френския народ трябваше да бъде убеден, че ние сме коварно атакуващата страна. Това беше показано от удивителната енергия, която Франция показа през ужасните години на войната. Въпреки че войната наближи Германия от изток, на запад ситуацията се оказва най-трудна.

Когато в отговор на нашето искане получихме добре известния отговор от френския кабинет, че Франция ще действа според интересите си, не ни оставаше нищо друго, освен да обявим, че сме в състояние на война с нея. Така се оказахме на атакуващата страна, въпреки че беше наше право да се позовем на агресивните действия на френските войски.⁷¹

Не мисля, че е възможно да се избегне тази ситуация. Скоростта на военните решения, към които ни принуди руската мобилизация, не ни даде възможност да заемем изчаквателна позиция във военните си операции срещу Франция и изобщо не ни даде време за такива дипломатически стъпки, които можеха да подобрят позицията ни.

Както е характерно за същността на всяко нападение, нападащата страна – Русия, ни диктуваше нашето поведение. Влизането ни в Белгия често се приписва като решаващо за целия ход на световната катастрофа. При разглеждането на този конкретен въпрос се изисква обективност както от нас, така и от нашите врагове. Както отдавна знам, нашите военни имаха само един военен план, основан на напълно правилното и вече оправдано предположение, че войната, която предстои на Германия, ще трябва да се води на два фронта. Военният план беше следният: възможно най-бързо настъпление на запад; през първото време на неговото прилагане и отбранителна тактика на изток и едва след успеха на западното настъпление, преход към широкомащабно настъпление на изток.⁷²

⁷¹ Обявяването на война от Германия изброява различни нарушения на границата и въздушни нападения. Някои от изброените случаи се оказаха фалшиви. Но няма съмнение, че първите нарушения на границата са извършени от французите и още на 2 август, цял ден преди обявяването на войната, френските войски вече са на германска територия. За да нажежи страстите във Франция, министърът на външните работи публикува през 1918 г. част от нашите инструкции от 31 юли 1914 г. Тя инструктира германския посланик, в случай на напълно невероятния случай на френски неутралитет, да поискаме крепостите на Тул и Вердюн като залог. Както е известно, тази част от инструкцията не беше изпълнена и следователно изобщо не достигна до вниманието на френските власти. Следователно въпросът за залога не оказва влияние върху развоя на събитията. Ако Франция наистина беше обявила своя неутралитет, тогава трябваше да предвидим, че под прикритието му, френската армия може да завърши своите приготовления и след това, когато ние бяхме далеч на изток воюващи с Русия, тя да ни нападне в удобен момент. Трябваше да имаме солидни гаранции срещу това. Според военните окупирането на крепостите Тул и Вердюн за времето на войната, е достатъчна гаранция. Тези военни съображения трябваше да се имат предвид при изготвянето на инструкциите за нашия посланик.

⁷² „Планът на затварящата се врата“ или по-известен като плана Шлифен. Но в хода на войната не е приложен цялостно, поради изключителната слабост на съюзника Австро-Унгария, която нямаше да удържи руското настъпление и щеше да капитулира, преди да е завършила операцията на запад.

Само такава стратегия даваше възможността за преодоляване на численото превъзходство на враговете. Но за успешна офанзива на запад, според военните, спешно е необходима кампания през Белгия. По този въпрос политическите и военните съображения влязоха в остър конфликт. Несправедливостта към Белгия беше очевидна и нейните общи политически последици можеха ясно да се предвидят.

Началникът на Генералния щаб генерал фон Молтке не можеше да не се съгласи с това, но изтъкна абсолютната неизбежност от военна гледна точка. Бях принуден да се присъединя към него. За всеки трезв наблюдател ужасната опасност от война на два фронта беше толкова ясна, че критикуването от цивилна гледна точка на военния план, обмислен от всички страни и признат за необходим, би означавало да се поеме твърде голяма отговорност. В случай на военен провал, единствената причина за него ще се счита неизпълнението на плана. Във военните кръгове в момента се обсъжда дали обратната стратегия не е била по-добра от самото начало. Не е моя работа да решавам това.

Но, струва ми се, опитът от нашата полска кампания през 1915 г. не дава основание да се мисли, че отношението на Русия към нашето настъпление през лятото на 1914 г. щеше да даде възможност успешно да отблъснем неизбежната френска офанзива. Освен това подобни съображения не можах да ме накарат през 1914 г. да поема отговорност, като оспорвам единствения план, представен ми от военните власти.

Така белгийският ултиматум е политическо изпълнение на решение, признато за необходимо от военна гледна точка. На 4 август открито признах несправедливостта, която сме причинили, но в същото време характеризирах положението ни като безнадеждно, с което изкупих вината ни, и съм готов да повторя тези думи и сега. Безнадеждността на нашето положение може да се отрече само от тези, които тенденциозно не искат да видят военното положение от онова време; но няма достатъчно убедителни причини да оспорим несправедливостта, която сме причинили.

Мнението, че можем да се позоваваме на остарели и вече невалидни договори за крепостите, не издържа на критика. Това щеше да е дипломатически трик и ефектът му нямаше да продължи повече от един ден. На 4 август не знаехме нищо за действията, нарушаващи неутралитета на Белгия. Документи, разкриващи, че белгийските и британските военни са преговаряли за военно използване на Белгия още през 1906 г., са открити едва по време на войната. Дори да предположим, че знаех съдържанието на тези документи в момента на избухването на военните действия: щеше ли някой да повярва, че Белгия, след като и ги представим, ще ни разреши преминаването, или че въз основа на тях мога да убедя света в нашата правота да минем през територията ѝ?

Да, тези документи компрометират Белгия. Но дори и да я бяха компрометирали много повече, отколкото всъщност стана, това само щеше да ни освободи от задължението да спазваме гаранциите за неутралитет от 1839 г.

Нито преди, нито след тяхното откриване ние имяхме право да нахлуваме в тази страна, но ние я предупредихме, че ако тя не се подчини на нашите искания, ще използваме насилие, както направихме, тоест ще ѝ обявим война. Малката убедителна сила на тези документи между другото е установена от практиката.

Публикувахме ги веднага щом ги намерихме в Брюксел. Но не забелязах, че пропагандата на врага е претърпяла някакви забележими щети от това. Неизмеримата вреда, уж причинена на Германия от моята реч на 4 август (между другото, никой не възрази срещу нея), съществува само във въображението на онези, които видяха в думите ми средство за борба срещу мен.

Междувременно враждебната пропаганда работеше, използвайки неограничени преувеличения и фалшификати. Италия и Румъния под нищожни предлози изоставиха съюзническите си задължения и когато се намерихме в най-трудно положение, ни обя-

виха война. Те направиха това не защото съществуването им беше в опасност, а под натиска на Антантата и от алчност за чужди територии. И бяха хвалени и възхвалявани за това, като благородни борци за закон и правда, ние напротив, бяхме заклеени като престъпници, защото в борбата за нашето съществуване поискаме преминаване през Белгия, без да се обръща внимание на факта, че гарантирахме нейната пълна неприкосновеност и обезщетение за всички причинени от нас загуби. Невъзможно е да си представим по-остро противоречие.

Възмущението от нарушаването на договора, под чийто флаг Англия участва в тази война, както знаем, малко съответства на фактите от английската история. Именно по въпроса за белгийския неутралитет английските държавници, в случай че бъдат засегнати британските интереси, заемат съвсем различно и твърде странно отношение. Английската общественост, която сега е в плен на най-дълбоко възмущение, би било добре да се запознае с тях.⁷³

Изхождайки от повечето факти от миналото, трябва да се обърне внимание на съвременните явления. Собствените признания на сър Едуард Грей показват, че не белгийският неутралитет е подтикнал Англия да участва във войната. За разговора си с нашия посланик Лихновски на 29 юли той съобщава следното: „След като приключих разговора си с германския посланик за европейската ситуация този следобед, добавих че искам да му кажа по напълно частен и приятелски начин нещо, което много ме тревожи. Положението е сериозно. Докато всичко беше ограничено до възможностите, които съществуват в момента, не сме и помисляли да се намесваме. Но ако Германия и след това Франция се намесят, последствията може да са толкова големи, че да бъдат засегнати всички европейски интереси. Не бих искал приятелският тон на нашите разговори, за който се надяваме, че няма да се промени, да го накара да предположи погрешно, че ще останем встрани... Не може да става дума за намеса от наша страна, ако Германия и може би също Франция не се намесят. Но той трябва да разбере, че ако въпросът вземе такъв обрат, че интересите на Великобритания изискват нашата намеса, тя ще последва незабавно и решението ще бъде взето много бързо, както решенията на другите сили...“.⁷⁴ И нито дума за Белгия. Но че интересите на Англия може да изискват участие във войната, ако Франция е въввлечена в нея, е толкова ясно подчертано от Грей, колкото позволява дипломатическият начин на изразяване.

От формална гледна точка си запазва свободата на действие, съобразявайки се с впечатлението в парламента и общественото мнение, но по същество явно вече е взел решението. Много показателни са и разговорите му с френския посланик на 29 и 31 юли. Грей каза на г-н Камбон: „Все още не сме решили какво да правим в случай, че Германия и Франция бъдат въввлечени във войната: това трябва да се обмисли повече. Тогава Франция ще се окаже въввлечена във война, която няма да е нейна собствена, но в която ще бъде принудена да участва по силата на своите съюзнически задължения, своята чест и своите интереси. Ние сме свободни от задължения и ще трябва да решим какво да правим в интерес на Великобритания. Сметнах за необходимо да кажа това, защото ние, както знаете, вече вземаме всички предпазни мерки по отношение на нашия флот и искам да предупредя принц Лихновски, да не разчита на нашата незаинтересованост. Ще е погрешно от моя страна, ако г-н Камбон остане с погрешното впечат-

⁷³ Напр. изявления на лорд Палмерстън в Долната камара на 8 юни 1855 г., на Гладстон - 12 август 1870 г. на същото място, и особено писмото подписано от "Дипломатикус" във в-к „Стандарт“ от 4 февруари 1887 г. Британското правителство в своите декларации от 19 януари и 14 март 1917 г. оспорва, че това писмо наистина отразява възгледите на тогавашното правителство на лорд Солсбъри, но документите, намерени в белгийските архиви, които за съжаление сега не са в мое притежание, предоставят убедителни доказателства, за това.

⁷⁴ „Синята книга“ № 89.

ление, че вече сме решили какво да правим в случай на конфликт, който се надявам, все още може да бъде предотвратен.“

И тогава на 31 юли: „Досега нито ние, нито общественото мнение сме забелязали, че някакви договори или задължения на нашата страна са били засегнати. Понататъшното развитие на събитията може да промени ситуацията и да наклони правителството, както и парламента, към основания за нашата намеса... Г-н Камбон повтори въпроса си дали мислим да помогнем на Франция, ако Германия я нападне. Казах, че се придържам към предишния си отговор, че при сегашното състояние на нещата не можем да поемаме никакви задължения... Кабинетът несъмнено ще се заеме с този въпрос, щом настъпи промяна на обстоятелствата. Но в настоящия момент единственият отговор, който мога да дам, е че не можем да поемаме окончателни ангажименти“.

Следва много показателно изявление в същия разговор: „Спазването на неутралитета на Белгия може да бъде, не искам да кажа решаващ, но много важен, фактор за определяне на нашето поведение.“

И накрая, смисълът на разговора между сър Едуард Грей и посланик Лихновски на 1 август е съвсем ясен. Самият Грей го предава със следните думи: „Той ме попита дали ще се ангажираме да останем неутрални, ако Германия обещае да не нарушава белгийския неутралитет. Отговорих, че не мога да обещаю това. Ръцете ни все още са свободни и все още мислим какво ще бъде поведението ни. Всичко, което мога да кажа е, че нашето поведение зависи от общественото мнение и спазването на белгийския неутралитет има много силно влияние върху него. Не мисля, че можем да обещаем да останем неутрални само въз основа на това условие. Посланикът настойчиво ме помоли да изброя условията, при които ще останем неутрални. Той дори намекна, че неприкосновеността на Франция и нейните колонии може да бъде гарантирана. Казах, че съм длъжен решително да отхвърля обещанието му за неутралитет при такива условия и мога само да заявя, че ръцете ни трябва да бъдат развързани.“⁷⁵

Могат да се дадат много повече доказателства. Нека споменем само още нещо. На 1 август сър Едуард Грей каза на френския посланик, че ще изиска декларация от кабинета, че английският флот ще се намеси, ако германски кораби се опитат да преминат през „Канала“, както и всяка демонстрация край френския бряг. Сутринта на 2 август това изявление става официално и така между Англия и Германия започва състояние на война. До този момент обаче все още не бяхме имали време да представим нашия ултиматум на Белгия. Не заради Белгия, Англия влезе във войната, а защото, формално свободна, се чувстваше морално обвързана с Франция, и защото смяташе за необходимо в свой интерес да протегне защитната си ръка към Франция.

Един безпристрастен изследовател не може да стигне до друго заключение, дори ако напълно остави настрана факта, че влиятелните английски среди са били много благосклонни към участието във война срещу Германия. Нашето нарушение на белгийския неутралитет беше само претекст за войната. Това повлия на окончателното решение на Англия, но само като го ускори, и даде правдоподобно обяснение за пред английския народ. А самият сър Едуард Грей в своята голяма реч, произнесена в Долната камара на 3 август 1914 г., говори за събитията в Белгия само като част от общия проблем, което е напълно вярно. В този момент той все още не беше наясно с нашия ултиматум. Той можеше да говори за нарушение на белгийския неутралитет само спекулативно. Но беше принуден да съобщи за размяната на писма през ноември 1912 г. и сега положи всички усилия да докаже, че Англия, въпреки тази кореспонденция, все още не е вързала ръцете си.

⁷⁵ „Синята книга“ № 89, 87, 119, 123.

„До каква степен приятелството с Франция налага някакви задължения на Англия, каза той, нека всеки реши сам, но от 2 август има задължение за защита на френското крайбрежие. Въпреки че това все още не е равносилно на обявяване на война, то е задължително в случай на военни операции, насочени срещу френското корабоплаване“. Че Англия не може да остане неутрална, той повтори с различни изрази и завърши с думите: „Ако се придържаме към тази посока (т.е. неутралитета), ние не искаме да имаме нищо общо с този въпрос, независимо от обстоятелствата - нито относно договорните задължения по отношение на Белгия, нито относно възможността от ситуация, неблагоприятна за английските интереси в Средиземноморието, и накрая, независимо от това какво може да се случи с Франция, ако откажем да я подкрепим. Тогава ние ще пожертваме нашия авторитет, добро име и репутация, без да се избягват най-сериозните и тежки икономически последици“.

Но на 6 август г-н Аскуит, който е много практичен в политическите дела, каза следното: „Ако ме попитат защо ще воюваме, ще отговоря: Първо, за да изпълня едно тържествено международно задължение“ (под това трябва да разбираме белгийския неутралитет); „Второ, ние се борим в защита на принципа, че слабите държави не трябва да бъдат потискани в нарушение на международната чест и доверие от волята на която и да е мощна сила, действаща с егоистични цели.“

Тази формула дефинира два фокуса, около които британската военна пропаганда послушно се върти оттогава. Това беше най-целесъобразната политическа математика в смисъл на простота, оставяйки спокойно настрана всички елементи от историческата реалност, които не се вписват в нея. Но Лойд Джордж, точно човекът, чието пламенно красноречие и необикновено тънко познаване на психиката на английския народ го направиха най-видния борец на английската легенда за войната, в момент на страст открито изрази идея, която всъщност беше предназначена само за интимен кръг от посетители. На 8 август 1918 г. той каза: „Имаме споразумение с Франция, че Обединеното кралство ще ѝ се притече на помощ, ако тя бъде преднамерено нападната.“

„Не знаехме това“, извика му г-н Хъг, член на долната камара.

„Ако нападението срещу нея е извършено преднамерено“ — повтори Лойд Джордж. Един от членовете на Долната камара отново извика: „Това е новина за нас“.

Бившият министър от кабинета сър Хърбърт Самуел веднага осъзна опасните последици от това послание и се опита да го тълкува в смисъла на версията на Грей за размяната на писма през 1912 г. След това Лойд Джордж смекчи думите си: „Мисля, че думата споразумение, е твърде силна дума за това, което всъщност се е случило“.

Той отново прочете писмото на Грей и продължи: „Мисля, че думата споразумение е твърде силен израз в тази връзка. Мисля, че думата задължение на честта може да изрази по-точно какво се е случило в действителност, отколкото думата споразумение. Във всеки случай това не беше договор. Не, определено не!“

Но това е причината за влизането на Англия във войната. Лидерите на опозицията, които бяха в течение, нарекоха нещата с истинските им имена на 2 август 1914 г. Тогава Бонар Лоу пише следното в писмото си до Аскуит: „Лорд Лансдаун и аз считаме за наш дълг да ви информираме, че по ваше мнение и по мнението на всички колеги, с които сме имали възможност да разговаряме, би било фатално за честта и безопасността на Обединеното кралство, ако съгласно настоящите обстоятелства трябваше да забавим предоставянето подкрепа от Франция и Русия. Предлагаме на правителството без колебание нашата подкрепа във всички дейности, които то смята за необходими за тази цел. Следователно „честта и безопасността на Обединеното кралство, подкрепата на Франция и Русия“ – и нито дума за Белгия!

Струва ми се, че този ретроспективен поглед, хвърлен към миналото, има по-голямо значение от просто историческия интерес към действителния ход на събитията.

За нас, германците преценката за вредата причинена ни от нашата инвазия в Белгия, се свежда до правилността на този възглед. Може би в бъдеще ще бъде признато в чужбина, че несправедливостта нанесена от нас на Белгия в хода на борбата за съществуване, която водихме срещу почти целия свят, беше умишлено раздухана от нашите врагове в престъпление, за да ни лиши от нашето място сред нациите. Но дори и да не бяхме извършили тази несправедливост, Англия пак щеше да участва във войната срещу Германия с цялата си мощ и целия си международен авторитет. За съвременното поколение е трудно да прецени дали следите, оставени от омразата, която Англия натрупа около нас, могат и ще изчезнат някога. Дори от амвона на английските църкви се проповядваше, че убиването на германци е благочестиво дело и нашите деца и внуци още ще усещат върху гърба си последствията от блокадата, извършена с дяволска изтънченост от Англия. Самата Англия гарантира, че методите на водене на война ще продължат да действат, дори когато след много години масовите гробове на загиналите бъдат обвити от забрава и прошка. Лъжите и клеветите трябва да бъдат изкоренени, ако не искаме надеждата поне за закъсняло помирение на народите да остане завинаги празна мечта.⁷⁶

На 29 юли направих опит да разбера, с толкова откровеност в израза, колкото сериозността на ситуацията изискваше, какво можем да очакваме от Англия. Моята молба, която беше посрещната със силно морално възмущение в Англия като предложение от позорен характер, всъщност беше да разбера дали Англия, в случай на война на два фронта, ще остане неутрална. Разпоредбите, които предложих в случай на спазване на неутралитет от Англия, бяха достатъчно широки, за да разсеят всякакъв страх у нея от промяна на статуквото след германската победа. Отговорът на Англия, ако беше освободен от риторични политико-етични украшения, означаваше, че Англия си запазва абсолютната свобода на действие, тоест, с други думи, не искаше да се откаже от свободата да се намесва във войната.

И в този случай не можах да се освободя от впечатлението, че както по-рано, така и сега и по-късно, английските държавници гледаха на войната само през очилата на британските интереси, но си затваряха очите за значението, което тя неизбежно трябва да има за целия свят и човечеството, избухнала между сродни народи от двете страни на Северно море. Нямах никакви илюзии относно резултатите на опитите си.

Английските автори не без ирония говореха колко погрешно е било от наша страна да считаме английския неутралитет за гарантиран.⁷⁷ Те забравят колко добре сме се запознали с посоката на английската политика от времето на Едуард VII, след речта в

⁷⁶ *Вражеската пропаганда особено се възползва от докладът, направен от сър Едуард Гошен до английското правителство за последния му разговор с мен (Синя книга № 160). Посланикът забравя да спомене в доклада си, че в началото на разговора ме попита дали мога да дам различен отговор на английския ултиматум от този на г-н фон Ягов. Отговорих отрицателно. Тогава посланикът попита дали бихме могли, ако войната наистина е окончателно решена, за което той много съжлява, преди да си тръгне, да поговорим в един напълно частен и личен разговор за ужасната ситуация, в която е поставена Европа. Веднага изразих съгласието си и го помолих да седне на моята маса. Тогава започнах да говоря силно изрази за онези глобални бедствия, които предвидих като неизбежна последица от влизането на Англия във войната. Когато сър Едуард Гошен няколко пъти посочи белгийския неутралитет като решаваща точка, аз възкликнах нетърпеливо, че в сравнение с ужасите на англо-германската война договорът за белгийския неутралитет е само лист хартия. Бях ядосан от коварното многократно подчертаване на белгийския неутралитет, което изобщо не съдържаеше истинския мотив, тласнал Англия към война, така и от абсолютната липса на разбиране, че обявяването на война от Англия е много по унищожително за света, в сравнение с което нарушаването на неутралитета на Белгия е дреболия. Но официалното използване на частни разговори ми се струваше напълно неприемлив обичай в дипломацията. Тогава сър Едуард Гошен, на когото ядосаното ми състояние направи силно впечатление, на раздяла се просълзи и поиска разрешението ми да остане известно време в чакалнята, тъй като в този си вид не е удобно да се покаже навън.*

⁷⁷ F. S. Oliver, „Ordeal by Battle“ стр. 58.

„Менсън хаус“ (двореца на лорд-кмета), мисията на Холдейн, и губят от поглед факта, че получихме известна информация за англо-руските преговори през пролетта.

Всеки, който лъжливо ни приписва такава голяма грешка, най-малкото помага да се разруши легендата за белгийския неутралитет като основа за обявяването на война от Англия. А у нас една известна политическа групировка разпространяваше мнението, че аз не съм искал да видя и не виждах британската опасност, а разчитах до последния момент на приятелското поведение на Великобритания. Това е много често срещан метод за заблуда в политическата борба с помощта на дезинформация, най-нагло противоречаща на фактите. Опитите ми да сключа споразумение с Англия, които започнаха от първите дни на моето канцлерство и се повтаряха през цялото време, въпреки претърпените неуспехи доказват, че виждах английската опасност поне толкова добре, колкото онези, които със своята на шумяла морска политика, само увеличаваха това зло. Някой като мен, който никога не е изоставил и за миг, мисълта за опасността заплашваща страната, не би трябвало да бъде обвиняван, заради опита да направи всичко възможно, дори при очевидната безнадеждност на усилията си.

На 1 август като че ли проблесна още една последна надежда. Бяха получени добре известните съобщения от посланик Лихновски, според които самият Грей лично и чрез своя секретар искаше отново да постави за разглеждане въпроса за френския неутралитет в руско-германската война и неутралитета на Англия в случай на война между Германия, Франция и Русия. Кайзерът, в момента на пристигането на тези депеша, заобиколен от своите военни и политически съветници, незабавно реши, че дори с риск тези доклади да се окажат погрешни, той разбира се, трябва да приеме всички недостатъци, свързани със забавяне на военните мерки. Посланикът получи спешни указания от мен – да приеме подадената ни ръка. Ако Англия гарантира неутралитета на Франция, ние няма да предприемем никакви мерки срещу последната.

Кайзерът телеграфира на крал Джордж в същия дух. Но това беше призрак, който веднага се разсея, недоразумение, което остана необяснено. Лавината вече не можеше да бъде спряна. И превърна стара Европа в руини.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съдбата реши да бъде срещу нас. Нека враговете ни се чувстват като победители, но те не са съдии. Тяхната присъда е само решение на определена страна и нейната доказателствена стойност далеч не съответства на шума, омразата и самохвалството, в които обличат обвиненията си. Гордият английски девиз – „права или грешна, това е моята страна“ – е еднакво силен при победа и поражение, сега се скрива зад пропагандата, която премълчавайки очевидните факти, тръби по целия свят за вината на Германия.

Противниците искат само да бъдат обвинители. Те отхвърлят преразглеждането на обвиненията от съда. Единственият трибунал, който би могъл да се проведе, ако в този случай беше възможно обвинение, като в обикновен процес – арбитражен съд на неутрални държави, е неприемлив за тях.

Но дори и това, което може да се каже от германска страна, е само партийно мнение и следователно няма голяма стойност. Всичко това са само отражения на субективни идеи, несвободни от следите, които огромното бедствието остави в човешкото възприятие. Едва някой по-късен историк ще може да прецени всичко, напълно *sine ira et studio* (обективно). Но все пак дори и сега някои заключения не могат да бъдат отречени.

Чистата измислица, че Германия е предизвикала войната поради желание за световно господство е толкова абсурдна, че историческите изследвания ще се спират на

нея само ако няма други обяснения. Исторически факт, е че германската политика не се е възползвала от относително много по-благоприятни възможности за предизвикване на война, а всеки път е търсила и намирала мирно решение на въпроса. Да мислим, че за да установим световното господство на Германия, сме избрали най-неблагоприятната комбинация от обстоятелства, в пълно противоречие с нашите политически и военни възможности, ограничени от наложената система от коалиции, означава да приемем липса на здрав разум. Това може да го твърди врага в разгара на своята пропаганда, но не издържа никаква историческа критика.

От друга страна е неопровержим факт, стремежът на Русия да получи достъп до Средиземно море и желанието ѝ да играе доминираща роля на лидер в славянския свят. Тези панславистки тенденции преминават през цялата руска политика, променяйки силата си, но никога не изчезват напълно. Желанието да се овладеят Проливите, поне с цената на европейска война е документирано. Когато Русия преобърна конфликта около панславянската пропаганда, изострена след кървавото престъпление в Сараево, от локален към международен и след това, като мобилизира всичките си сили, го пренесе от дипломатическата във военната област, тогава тези действия са не само последователен израз на историческия ход на руското развитие, представяйки своята политика, като историческа мисия на Русия, но съответстват на ситуацията в момента. Разпадането на австроунгарската многонационална монархия е цел на руските планове, и придобива решаващо значение за цялата система на разпределение на силите в Европа.

Съдбата на Дунавската монархия определя и бъдещето на Германия и така цялото европейско статукво е поставено на карта. Европейският спор обаче се превърна в фермент на световен конфликт, едва когато Англия взе страната на Русия.

За Австралия и Канада, за Индия и Южна Африка, проблемите на Проливите и славянския въпрос нямат никакво значение. Но освен колониалните придобивки за метрополията, тези британски владения и колонии бяха заинтересовани да гарантират, че Британската световна империя няма да излезе отслабена от борбата, в която се намеси.

Същият интерес определя поведението на американците. Дори по време на периода на неутралитет, САЩ са фактически най-активният помощник на Антантата. Защото, както и да погледнем на американските доставки на оръжия и боеприпаси от гледна точка на международното право, тяхното огромно, ако не и решаващо значение за бойната сила на нашите врагове е извън всякакво съмнение. Невъзможно е да се обясни поведението на Америка с прости препратки към формирането на финансови тръстове и известно безразличие към Германия, постепенно раздуто от британската пропаганда и благодарение на инцидента с „Лузитания“, в антипатия, достигаща омраза. Въпреки зараждащото се империалистическо съперничество между двете англосаксонски сили, САЩ се чувстваха по-близки до сестринската Британска световна империя, отколкото до надигащата се германска мощ. Англия не можеше да сложи ръка на Япония сама. След като взе за себе си това, от което се нуждаеше от общата маса на германските колонии, Империята на изгряващото слънце след това се ограничи до ролята на доволен зрител, за когото взаимното отслабване на воюващите страни беше само от полза. Така, в резултат на действията на Англия, войната се превърна в смъртоносна борба на почти целия свят срещу Германия. Лозунгът „нокаут“, който сега все още се използва към вече победения враг, е доста английски.

Английската политика, с обещанието си за помощ отвори пътя към войнствените тенденции на Двойния съюз, направи възможна войната, и пое нейното общо ръководство. Така Англия отприщи стихии, Затова смятам, че основното противоречие на световната война все пак е англо-германският антагонизъм.

Но експлозията на елементарните народни чувства в двете страни – в Германия повече под формата на възмущение и гняв, в Англия със силен примес на груба разрушителна омраза, не само потвърждава, че с взаимно разбирателство е било възможно да се предотврати световна катастрофа, но и разкрива своите корени в подсъзнанието на хората.

Гледната точка, че Англия умишлено е търсила военно решение на различията с германския си съперник, според мен съдържа известно преувеличение, както не издържат критиките и противоположните предположения на британците.⁷⁸

Цялата работа очевидно е, че и в двете страни изкуството на държавното управление не успя или не пожела да предотврати съдбата, надвиснала като гръмотевичен облак над света. Ако ми се струва, че наистина съм се опитал да предотвратя опасността, това не означава, че съм склонен да надценявам работата си и да отричам нейните недостатъци. Не виждам смекчаващи обстоятелства и в това, че моята помирителна политика възмути някои, които се смятаха за призвани да бъдат защитници на националната идея, а онези които по същество ми симпатизираха, не можаха или не искаха да ми окажат достатъчно силна подкрепа. Изход от ситуацията беше възможен само ако лидерите на английската държава бяха решили да скъсат фундаментално със системата от коалиции, която само организира и засилва противоречията, вместо да ги разрешава.

Световното господство означава и световна отговорност. Но идентифицирането на интересите на човечеството с британското управление, характерно за английската мисъл, е нещо, което нито един германец никога няма да се съгласи да признае доброволно. А нехуманна и безскрупулна от наша гледна точка британска политиката, не се спря в укрепването на британската мощ, и обрече цели седемдесет милиона души на глад и изтощение. Тази политика, не само упорито отказваше да постигне мирно споразумение и да сложи край на човешкото самоизстребление, а допълнително докара до европейските бойни полета, представители на всички нации от всички части на света, за да постигне пълното унищожение на врага, и да насити английската алчна жажда за власт.

Твърдението, че Англия е направила всичко това само в защита на слабите държави, или че е действала като изпълнител на Божията воля да накаже злодея на човешката раса, е колкото абсурдно, толкова и лицемерно. Неговата лъжливост е толкова ясно разкрита от цялото поведение на Англия по време на войната и след нейния действителен край, че няма нужда да я оспорваме сериозно.

Този гол животинския егоизъм, който отдавна се е превърнал в проклетие за живота и бъдещето на народите, не трябва да се покрива с прозрачен воал на лицемерна святост. Английското изкуство на държавното управление, изтощено от мисли за осигуряване на своите алчни стремежи за неограничена власт чрез влизането в коалиции и свръхвъоръжаване, само следваше общия дух на времето.

Илюзията, че проблемите на световната политика и човечеството могат да бъдат решени с такива средства съсипа Европа. Тази заблуда е по вина на всички държави, които са участвали във войната, дори и на тези, които искаха да предотвратят войната.

Защото е също толкова невъзможно да се абдикира изцяло от отговорността за глобална катастрофа от която и да е сила, както е невъзможно да се хвърли всеобщата вина, само върху една от тях. Политиката все още не се е убедила, че развитието на световните отношения, задължава народите да преразгледат отношението си към войната. Пренебрегвайки, че при установената групировка на силите, всяка промяна в тяхното разпределение в Европа се отразява на целия свят, великите европейски сили се грижат само за увеличаване на своята мощ.

⁷⁸ На този ранен етап, когато е писал спомните си Бетман няма как да знае, че точно там е отговора на въпроса! (б. пр.).

И значително остарялата идея, че войната е не само известна проява на национална сила, но и допринася за моралното обновление на народите, продължава да се поддържа, въпреки че големите наборни армии и ужасяващите изобретения на техниката, превърнаха рицарското единоборство в безумна човешка касапница, която унищожава всяко морално чувство у човека. Съзнанието за отговорност към цялото човечество беше чуждо на европейските правителства.

Мощта вероятно ще остане израз на националния живот, дори когато променящите се времена създават превес на духовните сили над материалните. Но както за народите, така и за индивида е много малко вероятно да преодолеят примитивния егоизъм. За съжаление народите дори не са направили никакъв сериозен опит да обновят международния живот, а вървят точно в обратната посока, и това е основната причина за фаталните събития, които избухнаха в света.

Вероятно никога няма да бъде решен спорът коя страна е дала първия тласък на общата политика на въоръжена конфронтация и на превръщането на идеята за коалиции в абсурд.

Безграничното взаимно недоверие, обсебващата мания на империализма и патриотизма, ограничени от материалните стремежи на нациите, взаимно се подсилват във все по-голяма степен, и е невъзможно да се установи коя нация се поддаде

най-много на това преобладаващо настроение в целия свят.

Шовинизмът, крайната тенденция на тази политика на външната демонстрация на мощ, изразена във френски и руски агресивни тенденции и желанието на англичаните да неутрализират своя германски съперник по най-лесния начин, доведе до тяхното осъществяване.

В Германия, най-изявените лидери на тази тенденция, въпреки неоспоримите и вредни екстравагантности на пангерманистките кръгове, по същество се стремяха само да парализират желанията на своите противници, чрез укрепване на германската мощ. Контрастът между официалното покровителство на шовинизма във Франция и Русия и враждата на пангерманизма с германското правителство, също е напълно очевиден.

Но общият ход на нарастващото напрежение достигна най-високата си точка с влизането на Англия, като естествено следствие от английския стремеж за световно господстващо положение.

Въпреки милионните си армии, „тройните“ и „двойните“ съюзи поддържаха известен баланс помежду си за да не се стигне до експлозия, докато Англия, все още свободна в решенията си, стоеше встрани. Тройният съюз е чисто отбранителен, а Двойният съюз не смееше да пристъпи към изпълнение на нападателните си намерения, без да осигури английска подкрепа. Така, без да накърнява нито обема, нито целостта на колониалната си империя, „брилянтна изолация“ на Англия беше съществена гаранция за всеобщ мир. И колкото повече Англия се отдалечаваше от тази позиция, толкова по-здравео Германия трябваше да се придържа към съюза с Австро-Унгария и изобщо не е случайно, че движението, което доведе до големия военен законопроект от 1913 г., има своите корени от времето на английската намеса във френско-германския конфликт заради Мароко.

Когато по-късно Англия напълно затъна в системата на европейските коалиции и военната подкрепа на френско-руските си приятели стана въпрос за чест за нея, военната политика на Двойния съюз започна да преминава от скритата си фаза в сферата на практическото изпълнение. Коалициите се промениха от защитници на мира в защитници на войната. Това беше резултат от европейската политика.

Сега Антантата стои пред целта на всички свои желания. Тя управлява света единно и цялостно и може безпрепятствено да осъществява идеите за законност и справедливост, свобода и хуманност, които бяха нейният военен лозунг.

Като практически резултат от мирната политика на Париж обаче се ограничава само до задоволяването на собствената си завоевателна страст, ограбването на Германия, създаването на редица нови държави, които не дават гаранция за сигурност, и създаването на Обществото на народите с цел потискане на Германия.

„Златният век“, който Антантата обеща да въведе след свалянето на „пруския милитаризъм“ в който самият германски народ трябваше да се издигне до нов просперитет, достоен за човешкото име, досега се проявява само в актове на хищническа алчност, брутална насиле и неприкрита жажда за мъст.

Всеобщото умиротворяване, което Уилсън си постави като цел, беше осакатено до неузнаваемост от неговите европейски съюзници, чиято победа беше негово дело.

Ако европейските сили се надяват да положат основата за бъдещо помирение на народите чрез осакатяващи анексии и изтощителни обезщетения, тогава разочарованието непременно ще последва много скоро. Човешките чувства са дълбоко развълнувани от ужасите на войната. Хората се събуждат за спешна нужда от уважение както към отделните хора, така и към цели нации. Те няма да допуснат дълго игото на такова държавничество, което, вървейки безпомощно по утъпканите пътища, не само не може да изостави инстинктите и принципите довели до войната, но ги възражда отново и допринася за тяхното израстване. Антантата безкрайно преувеличава силата си, мечтаейки да зарадва европейските народи с нова пролет чрез поробването на Германия и балканизването на Централна Европа.

Само чрез свободен, и съвместен труд Европа може постепенно да излекува раните си, които сама си причини, или ще загине от по-нататъшното следващо кръвопролитие. Изправени лице в лице с неумолимата реалност, начинът на мислене, признаващ само етичните ценности, изглежда за мнозина празна и илюзорна идеология.

И все пак именно ние, германците, можем да черпим надежда от хода на собствената си история, че творчеството, стремящо се да съчетае службата на човечеството с националната воля, е неустойимо и непобедимо. Ако предприемем такава работа, тогава никакви условия на мирния договор няма да могат да ни попречат да участваме в създаването на по-добро бъдеще за човечеството.

Би било самоизмама да се приеме, че новата държавна форма, с прехода към която Германия навлиза в най-трудната епоха от своята история, е гаранция за нейното щастливо бъдеще и също толкова неразумно е да се търси спасение в упреците на миналото. Парижките мирни преговори, в които говорят само републикански или поне демократични правителства, показват, че формата на управление няма нищо общо. Да сведеш духа на 4 август, с неговите гигантски постижения в период на невероятно трудни години, до бирен патриотизъм или под тежестта на нещастieto, дори в търсене на истината, да се сведеш до признания, които едва ли се различават от задочните и тенденциозна присъда на врагове, означава само да отслабваме силата си, която се основава на самочувствието ни.

Нещастieto на народа изтласква на заден план всякакви съжаления за миналото и загубеното. Но дори и тези, които не можаха да предотвратят нещастieto, имат право да вярват, че духът, който е вдъхновявал нашия народ за героични дела, не може да

загине и че някога той отново ще ни изведе от гибелния мрак на вътрешни и външни бедствия към светлината.